

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatalt
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

ESEMÉNY A NYELVTUDOMÁNY TERÉN.

A folyó év augusztus havában volt az orientálisták nagygyűlése Kopenhága városában. Sajnálom, hogy nem lehettem jelen, ahogy szándékom volt, de azért sietek hírt adni arról a nevezetes fölföldözésről, amely a nagygyűlésnek valamennyi tárgya közt a legnagyobb föltűnést okozta s amelyről ott először számolt be a tudós világnak Le Coq, a keletturkesztáni porosz expedíció egyik vezetője, és Pischel, az ismert berlini szanszkritista.

Ama nagysikerű ásatások után, melyeket a közel multban a keleti (kínai) Turkesztánban végeztek s melyekben Stein Aurél honfitársunknak is olyan nagy része volt, újabban a porosz kormány is tudományos expedíciót küldött oda¹ s ma már a turfani kutatások rendkívül gazdag történeti, néprajzi és nyelvészeti fölföldözéseket hoztak napvilágra. A többi közt számos kézirat került elő, részint buddhista könyvek, részint pedig okiratok. A kéziratokban négy különféle nyelvcsoporthat találtak: egy részüknek ujgur-török a nyelve,² egy más része valamely még meg nem határozott mongol vagy török nyelv, a harmadik valami árja-féle,³ végre a negyediké kétségtelenül szintén indogermán nyelv, de minden ismert indogermán ágtól különböző és távolálló.

¹ Legújabbban a francia kormány is küldött oda expedíciót, hogy kivegye részét a nagyfontosságú kutatásokból. — Stein Aurél eleinte a déli részen, Khotanban ásatott, de két év óta ő is kiterjesztette kutatásait Turfan vidékére; visszatérőben Khotanból f. é. július 15-én levelet írt (közölve *The geographical Journal* októberi füzetében) s ebben röviden beszámol újabb fölföldözéseiről. Egyebek közt ismét talált ősrégi ujgur kéziratokat s a Khotan folyó kiszáradt medre mellett egy *Mazar*-tagh nevű dombot egy leégett erősség romjaival.

² Ezeknek a földolgozását Le Coq és F. W. K. Möller vállalta el.

³ Ez a nyelv az iránnal (perzsával) és indiaival (szanszkrittal) egyenrangú új ága az árja nyelvcsaládnak. Ránk nézve érdekes egyik sajátága, melyet Leumann említ (a *Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellsch.* f. évi kötetében közölt jelentésében): hogy a 21-től 99-ig terjedő számok úgy vannak szerkesztve, mint pl. a 11–29 a magyarban (egyébiránt több más nyelvben is), t. i. 'huszon-(föülü) egy, huszon-(föülü) kettő' stb.

Mindez — magának a dolognak rendkívüli érdekességén kívül — minket nyelvészeket sok tekintetben közelebb is érdekkel. Először is általánosságban az összehasonlító nyelvészeti módszer szempontjából: vajjon ezeknek az újonnan fölfödözött nyelveknek a vallomásai mennyiben fogják támogatni vagy megingatni a nyelvhasznításnak eddigi magyarázatait és föltevéseit. Másfelől a fölfödözött emlékeknek urálaltjai vonatkozásai kecsegtetnek fontos eredményekkel, még pedig nemcsak a török nyelvemlékek, hanem az az új, teljesen önálló indogermán nyelv is. Ez volt ugyanis az Ázsiában legmesszebb északra (az ész. szél. 43. fokáig) jutott indogermán népnek a nyelve, mely közeli és tartós érintkezésbe kerülhetett az urálaltjai népekkel, úgyhogy egyes műveltségi kifejezések közöségét is elvárhatjuk. De azonfölül ez az új nyelv olyan ősrégi elemeket is fölmutat, amelyek minden eddig ismert indogermánságnál ősbib nyelvállapotba vezethetnek vissza, s így az se lehetetlen, hogy újabb adalékokat nyerünk az újabban Wiklundtól vitatott finnugor-indogermán nyelvrokonság megítéléséhez. Mindez okoknál fogva a legjogosabb kíváncsisággal fogadjuk a berlini akadémia legújabb füzetét, mely az első hiteles, bár rövid jelentést közli arról a nevezetes nyelvről.¹

Ezt a nyelvet *tochar* nyelvnek nevezik, mert azt a népet, mely valaha e nyelven beszélt, bizonyos okok alapján azonosítják az ázsiai szkítáknak vagy indoszkítáknak avval a tochar nevű néptörzsével, amelynek első említését Strabónál és Dionysios Periegetesnél találjuk (*Tocharoi*). Az emlékek a jól ismert indiai *brāhmī* írással vannak följegyezve, úgyhogy a szakemberek könnyen és biztosan olvashatják. Azt a kis valóságos tartalmú szöveget, amelyet a berliniek közölnek s amelynek egy része Sákjamuniról vagyis Buddháról szól, rokонтartalmu szanszkrit szövegek segítségével fejthették meg. Az ezúttal közölt szöveg alig megy többre egy nagy nyolcadrétű lapnál, annak is csak egy részét fordítják le, de ízelítőnek — nemcsak ebből, hanem más átvizsgált szövegekből is — közölnek egyes jellemző szócsoportokat és nyelvtani részleteket.

A rokonsági elnevezések és a számnemek első tekintetre meggyőznek e nyelvnek indogermán voltáról. Az atya *pāčar*,

¹ *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften* 1908. 39. füzet. A jelentést két berlini tudós írta, Dr. E. Sieg és Dr. W. Siegling, kik egy év óta foglalkoznak a tochar nyelvemlékek kibetűzésével és magyarázásával.

az anya *māčar*, a fitestvér *prāčar*, a leány *čkāčar* (megelőző *tkātar*-ból; ezek egyúttal mutatják a tochar nyelvet jellemző egyik hangváltozást: $t > č$). A számnevek közül 2 *we* (*dwe helyett), 3 *tri*, 4 *štwar*, 5 *paŋ*, 6 *sak*, 7 *spadh*, 8 *okad*, 9 *ŋu*, 10 *sūk* (*dek helyett), 20 *wiki* (vö. lat. *viginti*), 100 *kandh* (vö. *centum*), 60 *saksak* (*sexaginta*), *saptuk* (*septuaginta*), *oktuk* (*octoginta*) stb. A sorszámok képzője *-t*: *trit*, *štart*, *pant*, *skast*, *saptant*,¹ a 10. *škant* e h. *säkant, ered. *dekomtos. A létige *sem* (lat. *sum*), *semas* (lat. *sumus*). A névragozásból pl. a genitivus *s*-szel van: *ŋkat* 'isten': gen. *ŋäktes*. — Még néhány szóegyezés: *kus* = *quis*, *tu* = *tu*, *wir* = *vir*, *äljek* = *alius*, *wänt* = *ventus*, *ŋom* = *nomen*, *juk* és *jakwe* = *equus*, *por* = görög *pyr*, *okso* = ném. *ochs*, *maŋ* = ném. *mond*.

Ime a tochar nyelvnek *okso* szava lehet a török, mongol és magyar *ökör*-névnek a forrása (az árja nyelvekben *ukšán*, *ukhšan*): *okso*-ból válhatott a jakut *oyus*, oszm. *öküz*, csuv. *voγor*, mong. *ükür*, *uγur* stb., s a mi nyelvünk ezt a mongol-csuvas *r*-es alakot vette át.

Nevezetes egy másik ilyen elterjedt egyezés. A török-mongol nyelvekben *tömen*, *tümen* stb. a m. tízezer, innen a régi magyar *tömény*, *temény* (l. SchlSz. 181. sz. és NySz. *temény-ezer*), mely tízezret és *töméntelen*-t jelentett. Megtaláljuk a szláv-ságban is: óbolg. *tma* tízezer, orosz *tma* töméntelen, perzsa *tūman* tízezer — és a tocharban *tmām* (»*tmān* helyett«, mondják a közlők) szintén tízezer.

Tudjuk, hogy a *név* szó, mely a finnugor és szamojéd nyelvekben magashangú (*näm*, *nim*, *nimi*, — *nem*, *nim* stb.), egyezik a mélyhangú indg. *nōmen*, *namen*, *nām* stb. szóval. Ismertünk ugyan eddig is magashangú alakot a szlávból, óporoszról s egy összet. nyelvjárásból,² de mégis érdekes, hogy a tochar nyelvjárások közül is — míg az egyikben *ŋom* van — a másokban *ŋem*-et találunk (szintügy *čmol*: *čmel* születés, *rake*: *reke* szó stb. — az utóbbihoz vö. óbolg. *reka* szók stb. stb.).

A mi hetes számunkat, mely eredetileg *sābet volt (m. *hét*, vog. *sāt*, *sūt*, oszt. *sābet*, *tābet* stb.) az ind. *sapta*-val egyeztették, tehát a *p* és *t* között utólag keletkezett volna a

¹ Irva a *dh* jegyével, de a közlők érvelése szerint itt ezt is *t*-vel kell olvasni; egyéb-iránt egy másik nyelvjárásban (melyet az emlékek föltüntetnek) írva is *trite*, *pinkte* stb.

² L. Munkácsi: Árja és kauk. elemek 484.

magánhangzó. De a tochar *spat* 'hét' (ered. *sapat, vö. *saptant* 70, ered. *sapatant) a mellett látszik szólni, hogy az indogermánban is volt eredetileg magánhangzó a két mássalhangzó között (szintúgy a tochar nyolcas számban: *okat* = *octo* stb.; a hatos számnak *seks* helyett eredeti *sekes alakja mellett szól a tochar *skast* 'hatodik' e h. *sakast, az alapszám uo. ezzé rövidült: *sak*).

Nem lehetetlen, hogy viszont a tochar nyelv szerkezetében urálaltaji hatásokat fognak kimutatni. A névragozásában az a feltűnő, hogy a többes szám ragjai azonosak az egyes száméval, csakhogy állandó többesképző (-*antu*- vagy -*s*-) előzi meg őket, tehát úgy mint a magyarban vagy a törökben. Pischel a szóban forgó közlés utószavában meg is jegyzi: »A tochar névragozás nyilván idegenszerű. Az indoszkíták tehát épúgy bántak nyelvükkel, mint a cigányok az idegen nyelvű népek közt.«

Említsük még meg azt a föltűnő körülményt, hogy a tochar nyelvnek hangalakja és szókincse sok tekintetben nem az árja, hanem az európai indg. nyelvekkel egyezik, s akkor azonnal átlátjuk, hogy ez új nyelv tanuallomása még az indogermánok őshazája kérdésében is nagy szerepet követelhet.

SIMONYI ZSIGMOND.

CSÚZY ZSIGMOND SZAVAI. /

Felolvasás a Nyelvtudományi Társaság 1908. évi márc. 10-én tartott ülésén.

II.

Nem vág ugyan feladatomban körébe, hogy Cs. stílusának magyarosságát és népiességét is vizsgáljam, mindamellett érdekesnek tartom — bárha rövidebben — ezekre is kitérni. Nem hiába szónokolt és írt Cs. főképpen az együgyű, könyv nélkül szűkölködő népnek, tudta, értette nagyon jól, hogy csak a maga egyszerű nyelvén érkezhettek ennek eszéhez-szívéhez. Azért »nem pallérozott szó-fodorgatásokkal trágyázta« (Tr. Elülj. b. 3.), hanem »kisdeden alkalmaztatta« (uo. 5.) s »mennél együgyűbben tette papirosra« (uo. 1.) beszédeit. A nép ajkán fakadt eredeti közmondásokkal, szólásmódokkal és tartalmas kifejezésekkel annyira bővelkednek prédikációi, hogy akár külön tanulmányt lehetne róluk írni. S hozzáteszem: nagy részük olyan,

hogy másnál nem kerül elő. Mily magyaros zamatú közmondásai teszem a következők:

A meg-aggott vén, és öreg embereknek bor bogarok, kása pecsenyéjek (S. 15).

Minden botnak végén a feje (S. 15).

Tulajdon jó hazánknak kedvesb vagy fűsti, és búzi, hogy-sem az idegennek valóságos pecsenyéje, s-ízi (S. 713).

Nem gyermeknek való a bor, mert meg-nem tudgya rágni (S. 735).

A ki a nád között ül, olyan sipot csinál, a mi-néműt szeret (S. 1).

A mi magától a Sátántól nem-lehet, meg-lehet a vén aszszonytól, a ki mindenképen egy húron pöndül véle (HK. 483).

A lopásnak akasztás fizetése, a laponak akasztó-fa czimere (Tr. 97).

Szerencsés gyermek, a kinek pokolban mégyen szülféje (Tr. 591).

Az álnok Bironak, a hamis tanácsnak, a gonosz tanunak markában a szíve (M. 104).

A rongyos hóvolynek rozsdás a szablyája (M. 129.): amilyen az úr, olyan a szolgálja.

Közönségesen szoktúk mondani: *Több borjut visznek a Méh-szár-székben, hogy-sem mint ókrót, s-tyúk-tojást-is többet esznek az emberek, hogy-sem öreg tyúkot* (M. 384.): többen halnak el fiatalon, mint öreg korban.

Rossz púska az, melynek fogása nincsen (M. 471)).

Az eredeti népies szólásmódoknak, szólamoknak és kifejezéseknek pedig Csúzy prédikációiban valósággal se szeri, se száma.

Szoktúk mondani: *jól ül ez, jól fekszik a-maz*; az-az semmi-nélkül szükkölködik, jó renden szénája (S. 713).

Ha a lelki tanéto feddi dorgállya a rossz erkölcsöket, *ottan el-dűl a szérdék, oda vagyon a barátság* (HK. 325).

Szedd rá, majd ki-jó a lapu, a búrján, a bőrők; s-el tóltvén a nyarat, ha nem tettzik a kapu-fa, ballagjon úressen a fagyon! (HK. 300).

Nagyon bányia itt a béka a deret, szeme fényét jeszegeted, fájos bibéjét tapogatod (HK. 407).

Vakarodgyál Sálán, másutt árúld cigány benna lovadat! (HK. 439).

Nagy fába vágtoz Péter a feiszét! iszonyú mélységnek ered vitorlátlan hajod! Nincs a dologhoz se irod, se szelenczéd (S. 431).

De mit kesergem ezt a temérdek gondviseletlenségét, nagy haszontalánól azután zárván az ajtot talám, mikor el-lopták a fakot (Tr. 33).

Meg-áll szabo a dombon, míg a kóntós el-készül! (Tr. 760).

Senki értetlennek nem-mondaná magát, hanem értelmesnek, mondván: *Nékem is adott Isten eszet, s tudok vele élni; nem tókkal ütötték fejemet, se nem szalma, a-vagy szecska agyam veleje* (M. 350).

Bor-csiszároknak szoktúk mondani, fejek fájván, *hogy csak a hajok fáj*, mert annyiban hajtyák, mint a hajnak fájatlanságát (M. 404).

Meg-emésztetnek a halak a halaktól, sőt még az emberek-is az emberektől; s-ezért szoktúk mondani köz példa-beszédben, *csuka az, s-a-maz ember* (M. 319).

Igazán nem tanúltak (a mint szoktúk mondani) *Pál érsek údvarában* (M. 712.) stb.

Álnok vádolással, és hízkelkedéssel *tisztébül ki-heverik* (HK. 150).

Hetet-számra sem *esznek egyest hasokkal* (HK. 300).

Ne *félre kaszályuk*, vagy *kopárra kapállyunk* kívül a mennyei cseledecs ember szöllején (Tr. 160).

Az öregeknek *szívók-re* szól ez a levél (Tr. 75).

Az *ado-fizetésbül* nem *tágulunk* (Tr. 697).

Bócsületiben jár és emberségében (Tr. 597).

A kölcsönözésben *időt vetünk*, *napot szabunk* (Tr. 557).

Mind a két fülére mélyen *aluszik* (M. 44).

Munkájokat hirtelenkedvén, *történetre hadgyák*, *koczkára hagyítták*, *vak sors-ra vetik* (M. 65).

Törvénytelenül *horgásznak tisztet* (M. 322).

Pompással vendégeskednek, csak hogy *egy kis hír*, *s-név bíz-re* *verekedhessenek* (M. 320).

Sírás-ra görbed a szájunk (M. 542).

Sóprú-re *feneklik az ember* (M. 378).

Csipkésen, *lánczossan* szitkozodhatnak (Tr. 231).

Oly *veszett bírdós*, valamint szinte maga az ördög (M. 72).

Keserőségek-által kell *bé-verekednünk* az mennyeknek országában (Tr. 335).

Ebben is *bé-ugrat* Kopasz János (Tr. 735).

Első alkalmatossággal *szembe-szókik* a jámbor kath. emberrel (Tr. 744).

Töldgya, *foltozza*, *szabja*, *csonkéttya*, *glossázza*, a-vagy-is *csávállya az Isten igéjét* (HK. 616).

Húzó-vonyo, *eke-szároszto*, *nyúzó-foszto*, *lovakat fel-jízó* (M. 38).

Részeges, *korcsoma-torok*, *dél-utáni* ember (M. 388).

Majd minden-nap *fűlig ivo* (M. 389).

Nyirett, s *czinteremet tóltó* Doctor (M. 804).

Szóval, miként e szemelvények nyilvánvalóan mutatják: Csúzynak stílusa a magyarosságnak és népiességnek legsajátosabb virágaival ékeskedik.

Kiegészíti ezt az a sok népi szó, melyeket kétségtelenül alacsony rendű hallgatóinak beszédéből vett át a maga nyelvhasználatába. Ilyenek pl. *biberkezés* (= babrálás M. 292.), *börcös* (*börczös* kéz M. 717.), *bugyborékol* M. 587.), *cirókál* (M. 320.), *csempesz* (= ravasz S. 402.), *csoroszlás* (Tr. 166.), *elkorhelykedni* (Tr. 537.), *darvas* (*darvas* tőke = gyümölcstelen Tr. 693.), *fejér-nép* (HK. 38.), *fészek-fentő* (S. 723.), *gúnyás* (Tr. 13.), *hé-kő* (= felső malomkő HK. 358.), *hervadoz* (S. 162.), *juhászokodás* (= meghunyászkodás Tr. 607.), *kehes* (Tr. 266.), *kendész* (= kutat S. 613.), *kobé* (Tr. 454.), *léhűtő* (Tr. 265.), *ördög-kápolnája* (= korcsma M. 639.), *pazdorol* (= pazarol HK. 358.), *peccen*

(= percen Tr. 7.), *pissog* (S. 149.), *póka-kakas* (S. 400.), *silla-bikál* (S. 143.), *tarhó* (S. 566.), *torzonborz* (HK. 536.), *tökkel-ütött* (HK. 229.), *uszkorál* (S. 40.) stb.

Csúzy azonban nemcsak a már meglevő nyelvi anyagot használta fel nagy ügyességgel, hanem — hogy a saját szavát alkalmazzam reá: — »veleszületett» alkotó tehetségéből kifolyólag maga is gyarapította a köz-szókészletet eredeti talál-mányaival.

Ezzel eljutottam kitűzött feladatomnak legfontosabb részéhez: Cs. szóújításainak vizsgálatához.

Ismert valóság, hogy bármely nyelv irodalmi szókincsének egy tekintélyes része tudatos írói alkotás. A mélyreható eredeti elmék nem csupán sajátos gondolatokat szülnek, hanem eszméiket — a pillanatnyi szükségérzethez képest — elég gyakran maguk alkotta nyelvi formákban is testesítik meg. Minden nagyobb író gazdagítja több-kevesebb anyaggal a köz-nyelvkincset. S az írói nagyságnak kétségen kívül nem utolsó jele ennek a gazdagításnak mértéke. Ez áll minden nemzet és nyelv íróira egyaránt.

A magyar irodalmi nyelvkincsnek is egy nagy része írók alkotása és hagyománya. Nyelvtudományunk újabkori íróinknak e nembeli hagyományát már meglehetősen ismeri; sőt a mesterséges nyelvújítás alkotásait is jórészt összegyűjtötte; de aránylag nem sokat tett még annak felkutatására, mivel járultak a régebbi írók irodalmi nyelvünk s főleg irod. nyelvünk szókészletének gazdagításához. Az én jelen tanulmányom példa akar lenni nyelvész-társaim előtt az illetén kutatás gyökeresebb foganatbavételéhez.

Csúzy szóalkotásainak vizsgálata különösen érdekes betekintésre segít bennünket az igazi, vérbeli szóalkotók munkájába: láttatja velünk, mily úton-módon koholják és költik, alakítják s öltöztetik szavaikat. Észrevesszük, hogy ez az út és mód főként háromféle:

/ Az első, talán leggyakoribb az, hogy a köznyelvből vagy akár írótól vett szónak alakján valami változtatást tesznek: valamely részét kicserélik, megtoldják, avagy kurtítják. Az ilyenmód készült szavak szorosabb értelemben még nem igazi szóalkotások, hanem jobban csak szóalakítások, nem új, hanem csak újdonszerű szók. A második, már inkább újító mód az, hogy az átvett szavak jelentését sajátos átvitelrel másra változ-

tatják. Végül a harmadik, legigazabb alkotás-mód az, mikor meglevő szók képmására, vagy a maguk apperceptiója szerint egészen új szókat teremtenek.

Csúzy szavai az alkotásnak eme három módját számos példában tüntetik elénk — mind az összetételben, mind pedig a képzésben.

Cs. szókészlete összetételekben igen gazdag; s kapcsolatai nagy részén meglátszik az öntudatos mester alakító és alkotó munkája.

Az átvette összetett szavaknak majd az első, majd a második részét cseréli fel többnyire szinonimával:¹

- A) csepegő-szemű C. : folyó-szemű HK. 568.
 forgó-szél C. : kergeteges-szél Tr. 122.
 kár-vallás C., MA. : koarc-vallás S. 720.
 meleg-természetű Mel. : hé-természetű S. 739.
 mennybe-kiáltó Guary C. : égbe-kiáltó Tr. 118.
 has-hizlaló Pázm. : test-hizlaló HK. 457.
 szentháromság-tagadó Pázm. : Krisztus-tagadó HK. 226.
 tanító-hely Páz. : oktató-hely Tr. 757.
 tanító-mester Com., Zvon. : oktató-mester HK. 655.
 távol-lét Helt. : messze-lét Tr. 683.
 utol-ér Matkó : hátul-ér M. 576. stb.
- B) bal-ítélet SBalog, Szeg. : bal-vélekedés HK. 173.
 ember-szeretés C. : ember-becsülés S. 244.
 elme-fárasztás Pázm. : elme-fagगतás Tr. 116.
 ég-dörgés MA. : ég-zengés HK. 229.
 házi-hóhér Pázm. : házi-ellenség S. 741.
 hús-torony Pázm. : hús-halom S. Aj. lev. 4.
 hit-újító Pázm. : hit-igazító M. 776.
 köz-ember Ver. : köz-személy : HK. 171.
 kő-eső C. : kő-zápor M. 124.
 maga-hányás Pázm. : maga-vetés Tr. 681.
 szófia-beszéd MA. : szófia-mese HK. 432.
 pénz-halászó v. horgászó PP. : pénz-kaparító HK. 317.
 papi-öltözet Pázm. : papi-ruházat S. 557.
 szőlő-mű Sylv. : szőlő-munka S. 120.
 trombita-harsogás C. : trombita-kürtölés S. 134.
 újhit-faragó v. reszelő Pázm. : újhit-koholó Tr. 771.

Idevaló továbbá az az eljárása, hogy a kész összetételnek valamely tagját megrövidíti, vagy toldja, esetleg a képzőjén vagy ragján tesz változtatást:

¹ A más írókból vett példáimnál csupán az írók nevét jelzem, a műveiket nem. Az érdeklődő az utóbbiakat az előfordulás helyeivel együtt könnyen megtalálhatja a NySz.-ban. Névrövidítéseim azonosak a NySz.-éval.

Rövidítés: ellenkező-fél Zvon. : ellenző-fél Tr. 25.
 fenevad-állat Kár., Com. : vad-állat S. 666.
 közelvaló-lét Mon. : közel-lét HK. 128.
 mennykő-ütés Zvon. : kő-ütés Tr. 25.
 örökkül v. örökkön-örökké Ehr. C. MA. : örök-örökké M. 47.

Toldás: csoda-látás C., MA. : csodás-látás M. 148.
 csorgó-kút Lipp. : kicsorgó-kút S. Som. 38.
 szám-adatlan Pázm. : szám-adhatatlanul Tr. 502.
 szem-fülség Pázm. : szem-fülesség Tr. 538.
 szőlő-tőke MA. : szőlős-tőke M. 823.

Képző v. rag- arcul-csapdosás TKis. : arcul-csapdozás Tr. 257.
 változtatás: pénz-keresés Pázm. : pénz-kereset M. 103.
 agyon-üt Helt., Decsi : agyban-üt Tr. 771.
 helybe-állít Hall. : helyre-állít Tr. 615.

Számos esetben akként változtat Csúzy a kész összetételeken, hogy 1. a második tag főnévi képzőjét melléknévvivel, 2. a melléknévit főnévvvel cseréli ki, vagy 3. a második tagot tovább képi:

1. egymás-szeretet MA. : egymás-szerető Tr. 362.
 elme-futtatás MA. : elme-futtató S. Aj. lev. 1.
 fő-szédelgés Mad., Com. : fő-szédelgő Tr. 186.
 fő-törés Pázm. : fő-törő Tr. 539.
 isten-tagadás Pázm. : isten-tagadó Tr. 761.
 szó-fodorgatás Pázm. : szó-fodorgató HK. 83.
 ünnep-szegés Pázm. : ünnep-szegő S. 103.
2. ember-becsülő Pető : ember-becsülés S. 244.
 gyümölcs-hozó Illy. : gyümölcs-hozás M. 301.
 had-verő Zrinyi : hadverés Tr. 315.
 igazság-szerető PéldK. : igazság-szeretet S. 663.
 isten-kisértő Quary C. : isten-kisértés S. 159.
 óra-mutató MA. : óra-mutatás M. 48.
 ujhít-faragó Pázm. : ujhít-faragás S. 667.
3. alatt-való Com. : alatt-valóság HK. Som. 2.
 bak-ló Zvon. : bak-lovas Tr. 176.
 bor-szesz Pázm. : bor-szeszes M. 623.
 fene-vad C., MA. : fene-vadság S. 666.
 jó-tehetetlen MA. : jó-tehetetlenség Tr. 434.
 kép-író C., MA. : kép-íróság M. 71.
 kór-beteg MA. : kór-betegség S. 51.
 nagy-asszony Winkl. C. : nagy-asszonyság M. 290.
 pénz-kórság Ma : SB. : pénz-kórságos Tr. 608.
 vas-derék Com. : vas-derekas M. 104.
 vég-bucsu Kájoni : vég-bucsuzás Tr. 275.
 zab-gyermek Ver., Pécs. : zab-gyermekség S. 257.

Nemcsak az összetett, hanem az egyszerű szókön is megnyilatkozik Csúzy alakító ereje, különösen toldásban, képzőváltoztatásban és továbbképzésben :

- Toldás: frisség Born. : frissesség HK. 154.
szorgalmaztat Pázm. : szorgalmaztatotat HK. 175.
fegyveresít Illy. : fölfegyveresít M. 277.
gyalázódik Pázm. : legyalázódik M. 470.
hibáz DEmb., Ben. : elhibáz M. 146.
hivalkodni C., MA. : elhivalkodni HK. 164.
tolong MA. : öszvetolong M. 24.
vezérel MA. : visszavezérel HK. 197.
- Képző-
változtatás: behálól C., Illy. : behálózt S. 668.
cifrálkodik Mel. : cifrázkodik M. 809.
csodálkozik C., MA. : csodáskodik M. 464.
glosszál Alv. : glosszáz HK. 619.
ollól Pázm. : ollózt S. 551.
tévelyghetetlen Pázm. : tévelyghetetlen M. 280.

Ide veszem azon változtatásait is, midőn az igekötőket újakkal: ellentétesekkel v. rokonértelműekkel cseréli föl:

- beárkol MA. : felárkol Tr. 33.
beföd MA. : leföd Tr. 305.
bepalástol Káldi : lepalástol HK. 781.
bepóláz Kár. : lepóláz S. 666.
kicsuszamodik MA. Tan. : becsuszamodik S. 748.
lebír MHeg. : felbír HK. 305.
megbékóz C. : lebékóz Tr. 607.
megmezítelenedik Decsi G. : lemezítelenedik HK. 114.
megpalléroz Felv. : lepalléroz M. 665.
- Tovább-
képzések: álorcáz Káldi : álorcázás Tr. 160.
békételen MA. : békételenít M. 665.
duskás Kár. : duskáskodik Tr. 110.
ismerő MR., Pázm. : ismerős HK. 157.
módatlan Pázm. : módatlanság M. 521.
morzsalék C., MA. : morzsalékozik S. 13.
nyughatatlan C., Pázm. : nyughatatlanít S. 146.
oszolhatatlan C. : oszolhatatlanság S. 122.
szólatlan Pázm. : szólatlanság Tr. 650.
udvari Pázm. : udvariás Tr. 213.
visszás MA., Fél. : visszaskodik M. 364.

A szóújítás második módját, t. i. az átvette szók közhasználatú jelentésének elváltoztatását szintén gyakran ejti meg Csúzy. Számos egyéni átvitele van, melyek közül több az irodalmi nyelvben is elterjedt. S átvitelei legnagyobb részt

természeteseknek tűnnek fel. Néhány érdekesebbet idézek közülök:

- féltő: teuer, lieb Decsi, Pázm. : eifersüchtig; féltékeny S. 28.
 gazdálkodik: beherbergen MA. : landwirtschaft treiben HK. 165.
 hátramaradás: das zurückbleiben Pázm. : schade HK. 460.
 hím: stickerei MA. : beschöningung, umschweife HK. 25.
 holt-tetem: totenbein GKat. : leiche M. 673.
 javít: heilen; gyógyít Felv. : bessern; jobba tesz HK. Aj. lev. 3.
 javul: gesund werden Helt. : jobba lesz HK. 541.
 kacér: unkeusch C., MA. : geilheit; unkeuschheit HK. 574.
 kendő: handtuch C., MA. : bleiweiss, schminke S. 55.
 kiszolgál: verdienen C. : austeilen, vollbringen Tr. 591.
 kitesz: hinauslegen MA. : ausdrücken; kifejez Tr. 179.
 kockáz: mit würfeln spielen PPl. : aufs spiel setzen Tr. 649.
 kormány: gubernaculum MA. : gubernium, regimen [polit. ért.] S. 753.
 közbeszéd: sprichwort C., Helt. : gespräch Tr. 380.
 különb: dissimilis és diversus C., MA. : praestantior; vorzüglicher S. 312.
 mázól: tünchen, beschmieren MA. : male pingit, inquinat Tr. 189., M. 690.
 mesés: rätselaufgeber C. : märchenhaft; mesebeli M. 140.
 mesterség: kunst C., MA. : meisterstück M. 685.
 mezítelen: nackt C., MA. : nacktheit S. 76.
 mulatoz: cunctatur, időzik C., MA. : sich unterhalten S. 628.
 puszta: einöde, wüste C., MA. : meierhof HK. 150.
 újság: neuigkeiten és neumond C., MA. : zeitung HK. 160.
 vadon: öde Érdy C., Pázm. : einsam »lappango vadon élet« S. 35.
 visszacáfol: wiederlegen Tel. : widerrufen; visszavon HK. 171.

Végül az alkotásnak legsajátosabb módján, vagyis: meglevő szavak analógiájára, valamint a maga apperpepciója szerint is sok szót teremtett Csúzy.

Mind összetételei, mind képzései között elég nagy számmal találunk szokat, melyeket könnyen kimutatható analógiákra alkotott. Ilyen összetétele teszem:

- álom-néző Tr. 571. ~ csillag-néző Land., jövő-néző Diósz.
 árnyék-élet M. 614., árnyék-dicsőség HK. 66. ~ árnyék-világ R. M. K.
 bor-özön S. 739. és tűz-özön M. 96. ~ víz-özön C.
 bor-kórság M. 626. ~ víz-kórság C.
 boszu-töltés Tr. 712. ~ kedv-töltés Pázm.
 dinnye-étel = dinnyeevés M. 734. ~ hús-étel Zvon. kenyér-étel Lép.
 esze-hagyott S. 109. ~ esze-felejtett Czegl., GKat.
 festett-kép S. 442. és öntött-kép HK. 500. ~ faragott-kép C., MA.
 fodorított-szó S. 301. ~ fodorított-haj MA.
 házi-szolga Tr. 353. ~ házi-tiszt Pázm.
 hideg-természetű Tr. 177. ~ meleg-természetű Frank.

hideggel-holt S. 514. ~ éhhel-holt MA., Kár.
 igaz-vallás = confessio veri HK. 628. ~ igaz-mondás Érdy C., Pázm.
 közben-állás HK. 53., közben-álló HK. 62. ~ közben-járás C., MA.,
 közben-járó C.
 láb-futás S. 654. ~ láb-kapálás Bal.
 maga-hagyott Tr. 687. ~ maga-feledt Tel., Pázm., maga-hitt MA.
 orron-von = detorquet S. 752. ~ félen-von = detorquet Bal.
 ország-vesztő S. Som. 42. ~ lélek-vesztő Zvon., esz-vesztő Sylv.
 rút-illatú M. 759. ~ szép illatú Érs. C.
 szín-hányó S. 774. ~ csel-hányó Telekesi.
 vert-kép S. 422. ~ vert-arany MA.
 meresebb: »agya-ütött kába szelesség« S. 66. ~ guta-ütött C., MA.

Világos analógiákra alkotott egyszerű szavai:

bekürtől = nagy zajjal bemegy S. 41. ~ bedobol Erd. Tört. Ad.
 célos = opportunus M. 612. ~ rokonértelmű: helyes C., MA.
 csecséz, pípez Tr. 591. ~ cifráz MA.
 diadalmaskodik S. 132. ~ győzedelmeskedik MonTME.
 durungoz HK. 138. ~ pálcáz MA.
 egérel = alattomban fürkészk ~ kémel MA.
 eszesít S. 606. ~ meg-okosít MA : Tan.
 feleségesít M. 796. ~ házását MA.
 felsólyáz S. 59. ~ felruház C., Hall.
 feltrágyáz M. 586. ~ felcifráz Helt.
 földesít Tr. 622. ~ meg-sárosít Pázm.
 hárfáz S. 405. ~ citaráz Káldi Vö. »Dávid czitarás hárfája« S. 480.
 kikürtől Tr. 541. ~ kitrombitál Bercs: Lev.
 lefarag Tr. 663. ~ lenyes MA.
 öszvetséges S. 39. ~ summás Illy., Pós.
 potincáskodik S. 159. ~ hatalmaskodik MA.
 rágalmazódik = calumniatur M. 440. ~ gyalázódik MA.
 reáfen Tr. 739. ~ reáken Pázm.
 sorsoz = sorti committit S. 68. ~ rokonértelmű: kockáz PPI.
 szándékos »szándékos akarat« Tr. 40. ~ akaratos MA.
 tenyerez Tr. 425. ~ öklöz CzechC.
 tobákoz HK. 332. ~ dohányoz Gyöngy.
 türtőzködés Tr. 105. ~ tartózkodás, illetőleg
 türtőzködik (vö. türtőzködhetetlenség M. 448.) ~ szinonim: tartózkodik TörtT. képmására;
 versel = verset költ v. mond S. 716. ~ énekel C., danol MA.
 zsoldáros »zsoldáros próféta« S. 718. ~ énekes MA. Vö. »énekes zsoldár« M. 697.
 zsoldároz S.23. ~ citaráz Káldi. Vö. »Dávid czitharas zsoldári« M. 94.

A kimutatható analógiákra alkotott szavai mellett sok összetétele és képzése akad Csúzynak, melyeknek biztos képmását nem találjuk, amelyek tehát minden valószínűség szerint egyéni felfogásának termékei. Ilyen összetételek és képzések:

- A) alma-falat S. 103.
 álom-beszélés M. 407.
 barom-indulat Tr. 169.
 célos-tárj S. 243.
 elme-koholás Tr. 221.
 gyanu-nyelv HK. 68.
 hideg-vén M. 357.
 hideggel-vett M. 748.
 hit-cselédje = hívó Tr. 745.
 jaj-fenyítés M. 131.
 játékos-ének = carmen musicum
 HK. 325.
- B) atyafiaztat = atyafiasan megegyeztetet HK. 168.
 biboroz »a szegények, ha lehetne ma bitoroznának« S. 527,
 erőszakoztat = erőszakol M. 569.
 fájtatlanság = érzéketlenség, fájdalmatlanság HK. 375.
 felfedezkedik Tr. 288.
 férgeskedik »dögletes gyümölcsökkel férgeskednek« 403.
 fiútalanság = fiúhoz méltatlan viselkedés S. 545.
 fületlenség = tettetett siketség Tr. 185.
- közben-lét S. 671.
 maga-java = önérdek Tr. 32.
 méreggel-prémezett (szem) M. 314.
 mézzel-himezett (beszéd) HK. 101.
 nyom-járó = követő M. 630.
 pecsétes-bélyeg Tr. 485.
 pára-lélek Tr. 601.
 próba-ostor M. 736.
 somma-beszéd = beszédvázlat S. 116.
 tövis-koronázás Tr. 509.
 ugyan-azon-lét M. 42. stb.
- fertőzködik = fertőzi magát S. 663.
 hasonlatság = discordia S. 249.
 hazafiúságtalanság Tr. 471.
 lépesedik = ragad Tr. 706.
 nyughatatlanít S. 146.
 nyugösködik »ebben a kelepceében nyugösködik M. 28.
 sámoloz »hóldal sámoloztatott« S. 251.
 szózatlanság HK. 375.
 törvényeskedik »a pártos zsidokkal mostohán törvényeskedik« M. 766.
 újjoz = újjal mutat Tr. 729.
 vigatlan = szomorú Tr. 91. stb.

Az előadtam példák minden kétségen kívül igazolják azon előrebocsátott állításon, hogy Csúzy Zs. vérbeli nyelvújító, aki tudatosan alkotta ujdonszerű s egészen új szavait. Ebbeli eredetiségét mind szóalkotásai, mind különleges átvitelei, mind sajátos szóalkotásai bizonyítják.

(Folytatjuk.)

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

SZEMÉLYRAGOS IGEKÖTŐK.

Nyelvünknek egy új szerzeményéről akarok számot adni. Új szerzeménynek nevezem azért, mert fejlődését és gyarapodását a nyelvemlékek korától mostanáig nyomon kísérhetjük, hogyha nem is adhatunk mindig számot azokról a tényezőkről, amelyek elterjedésében elősegítették. A *bele*, *hozzá*-féle határozóknak igekötő gyanánt való használatáról lesz szó. Nyelvészeink még nem igen foglalkoztak vele, csak Simonyi hívja föl rá néhány sorban (Nyr. 9:209) a figyelmet. Régibb kuta-

tóink közül Takács István (NyK. 3:213) szentel neki néhány sort egy jegyzetben: »A romlatlan magyar nyelvérzék mind annyiszor megbotránkozik, valahányszor effélet kell hallania vagy olvasnia: fultak sokan a vízbe? e h. fultak belé sokan a vízbe; nyúljunk az ételhez e h. nyúljunk hozzá az ételhez (mert nyúlni egészen más mint hozzányúlni)«.

Vele polemizál azután Vass József (NyK. 3:231), aki az ilyen Takács védte kifejezéseket pleonasztikusnak tartja és nem hiszi, hogy az igekötő nélküli és az igekötős szerkezet közt különbség volna, »hanemha tán egy kis nyomósító erő.«

Ezt a két nyelvészt itt csak a nyelvhelyesség kérdése érdekli; a történet világánál nézve a dolgot, nem a nyelvhelyesség köti le a figyelmünket, hanem az a kérdés merül föl első sorban, hogy milyen okok fejlesztették ki az ilyen szerkezeteket. Tudjuk, hogy az igekötők általában a nyelvnek kései hajtásai; amint a néplélek gazdagabbá és szövevényesebbé válik, tapasztalatokban gyarapodik, az emberek, események, jelenségek közt való viszonyt mind pontosabban ismeri föl, aszerint szükségessé lesz, hogy ezeknek a változatos időbeli, térbeli és egyéb vonatkozásoknak lehető pontos nyelvi kifejezést is adjon. A viszonyragok immár nem elegendők, támogatásukra szolgálnak az igekötők. A mi nyelvünk mai hazájában különös gazdagsággal fejlesztette ki őket, annyira, hogy igaz szerzeményét el is akarták tőle vitatni.¹

Különbéle vonatkozásoknak pontosabb megjelölése tehát az az ok, amely az igekötőket általában létrehozta. Ez ruházza fel az említett határozókat is az igekötő értékével. A *be* mint igekötő már régen gazdag alkalmazásban van, amikor a *bele* még csak szórványosan jelenik meg. Mi tette egyáltalán szükségessé, hogy a *be* mellett a *belé* is igekötői funkciót kapjon, amikor tulajdonképpen mindenik ugyanannak a viszonynak a kifejezésére szolgál? Egynehány példa mindjárt megvilágítja, hogy a kettő között mégis csak van különbség. E helyett hogy *bement az öreg asszony is a tanácsterembe* (Kálm. I. 242) nem mondhatjuk, hogy *belement a tanácsterembe*; vagy e helyett: *Egér, te beleűsz a zén fülembe* (NyF. 9:54) nem lehetne azt mondani: te *beűsz* az én fülembe. *Beleugrik* valaki a *vízbe* és nem

¹ L. Budenz J. A meg igekötőről. Bevezetésül: az árja nyelvek néhány állítólagos hatásáról a m. nyelvre. (NyK. II.). [Továbbá: Simonyi, Die ungarische Sprache 250, és Asbóth, Nyelvtudomány 2: 27. — *A szerk.*]

beugrik a vízbe. A macska *belefokta* a szájába a gyüszüt (NyF. 9:55) és nem *befogta* a szájába. — Leuita zent Lewryncz ky Cristusnak zent zerelmeeben oly yghen *belee merewlt vala* (ÉrdyK. 2:190) és nem *bemerült vala*. A kincset *belevetette* a vízbe (Kálm. 1:241) és nem *bevetette*; viszont nem mondhatnók, hogy *beledobta labdáját a szobába*, hanem *bedobta a szobába*.

Ezekből a mondatokból az világlik ki, hogy míg a *be* inkább csak az irányt jelöli, addig a *bele* azt is kifejezi, hogy az illető hely anyag, amelybe vki v. vmi jut, teljesen körülfogja, beburkolja, vele mintegy közvetlen érintkezésben van. A helynek ezt a pontosabb, határozottabb megjelölését a birtokos rag által tudja a *bele* kifejezni. Hogy ez a különbség valóban megvan, azt legjobban bizonyítja az olyan ige, mint *fúl*, amely már magában is teljes elmerülést jelent; ezt az igét nem is lehetne egyáltalán *be* igekötővel mondani, csak *belefúl* van a mi nyelvünkben, de *befúl* nincsen. Hasonlóképpen *belemerülhet* vki vmibe, de *bemerülni* nem lehet.

Hogy tehát mikor alkalmaznak *bele* igekötőt, az részint az igének, részint a határozó alapszavának a jelentésétől függ.

Ezek közül a határozók közül legelőször a *reá* fejleszt gazdagabb igekötői alkalmazást. Azt hiszem, nem tévedek, ha ennek a régi nyelvből kimutatható gazdagabb használatnak az okát abban keresem, hogy a *reá* kifejezte helyviszonyt, nemkülönben a többi határozói vonatkozást egyáltalában nem lehet egyéb igekötővel kifejezni. Olyan dús fejlődésnek indul régi nyelvünkben, hogy sok helyütt akkor is használják, amikor ma egyáltalán nem élnénk vele, vagy pedig a mondatnak más fordulatot adnánk, pl. *Az elsew ponttra reea felel Fran. Maro* (ÉrdyK. 2:214), ma inkább *megfelel* v. *így felel*. *Erre reea felelnek zent yrasban ayoytatus doctorok* (uo. 664). Az nemes wrffyak *reea haylanak az kenyergesre* (uo. 83), ma igekötő nélkül.

A *hozzá* annak a viszonynak a pontosabb kifejezése, amelyet az *oda* határozó is kifejez; a *hozzá* és az *oda* közt ugyanolyan viszony van, mint a *be* és *bele* között: *odaért* a szent Péter *házához* (Kálm. 2:211). Én *hozzá* se *értem ehő* a *kenyérhő* (Zala vid.); *oda* a hely felé való irányulást, *hozzá* a közvetlen érintkezést fejezi ki. Azt hagyaa, hogy *oda hoznaak zent Istvan testeehez* (ÉrdyK. II. 161.); de: mindenféle posztó és vászony *ruháimhoz... hozzá nyulhasson* (GSz. 7:329).

Mivelhogy ezek az igekötők a viszonyragok erősítésére szolgálnak, világos, hogy fejlődésük első idejében csak akkor teszik ki őket, hogyha az ige hangsúlyos. Csak későbbi fejlődés eredménye az, hogy egyes igék annyira összeforrtak velük, hogy akkor is kitesszük őket, ha az ige hangsúlytalan. Ma tehát az összes ilyen igekötős igéket két csoportra oszthatjuk: 1) olyanokra, amelyek az igekötő nélkül is állhatnak, 2) amelyek csak igekötővel.¹

Mindegyikre néhány példát idézünk:

Bele. 1. Az disznóc az tengerbe halánac (Kár: Bibl. 3:35), de *belehalánac a tengerbe*. Mos má csakugyan *bele fojtotta a vízbe* a késértetet (Nyr. 3:371). Nem is találatot choc eg eretnek is, ki *bele* nem *kapot* volna az *írásban* (Mon. Apol. 316), de: A német megbékélvén a törökkel a *spanyolba kapa* (Mik. Lev. 87). Ha eljönnek, maj kiviszem én, oszt a nagy *vízbe belélőköm* (Nyr. 3:371). A kúcsot *belevette* a vízbe (Kálm. 1:241). Őlöget csapkolódott felejük, egy (darázs) mégis *bele eresztette* e fullánggyát e *lábabo* (Nyr. 26:187). A macska *belefokta* a *szájába* a gyűrüt (NyF. 9:55). Aval csak elé egy ezüst sipot, *belé fuvint abba* (Nyr. 32:405). *Belefűja* búját a birka bőrébe.

2. Méltóztassák Ngtok s Ketek ezen *dologban beletekintenie* (Lev. 2:312). Ebben az dologban mélyebben kell *belé tekinteni* (TörtT.² 1:229). *Belé halz* te az *álomban* (Decsi. Adag. 68). *Belé hal* e titokban az emberi elme (Emb. Gk. 4). Ilyenek még: *belebolondul*, *belefárad*, *belenyugszik*; (régén rendszerint: megnyugszik vmin: az isteni gondviselésnek *rendin megnyugodgyunk* Pázm.) Bezzeg hogy nem *nyugutt* ajan hamar *belé a dalagba* (Nyr. 32:404). Gyanú eloszlik, bizalom növekszik s Balázs a *szóba* is *belé melegsik* (Déli. H.).

Rá. Először azokat közöljük, amelyek ma már nem igen használatosak, de mutatják, hogy valóban eredetileg a hangsúly volt a létrehozójuk: *Yme myndenre* akarod zerent *reea felelők* (ÉrdyK. 2:361). Főzd meg erősen a tűznél, de *reá vigyázz*, hogy meg ne pergelődjék a vajban (Radv. Szak. 208). Az nemes wrffyak *reea haylanak* az kenyergésre (ÉrdyK. 83).

Egyéb igék: az ew rwhayokat a zamarfya *reija terijtwen* (Pesti G. Ev. 166). Ha ez koráig *rá nem jött* is Komárra, *rá jő* (Tört. T. 7:258). Mikoron fel indultac volna Judára *reáia úténec* az országra (Kár. Bibl. 1:392). Két száz katonákat magokkal vittének és a jantsárokra *reá ütöttének* (Kónyi Rom. 123), de: Ellenségére akart *ütni*. (Fal. T.É. 638). *Vigyázzunk rá* azért a' fején lévő seb-helyre (Hall. HHist. 2:194). Ment mendegélt, eccer csak *rátalált* eh hajlékra (Nyr. 3:468) — *Ráfeküdt* a padra (Nyr. 3:518). Akkó *rácsapkonnáto*k ára a köre (Kalm. 1:241). Az udvarbéliék igen szófogadatlanok, a boromra *reája akarnak kezdeni* (LevT. 2:342). *Rákezd* a nótára. *Rágyujt* a pipára, a nótára. Hogy a szakadásokat eltávozthatatnák, *reá mentek* arra (Bod. Pol. 2.) Az törven napra *rea nem ment* (RMNy. 2:73).

¹ Hangsúly és szórend tekintetében különben úgy viselkednek, mint a többi igekötők.

Jelente, hogy az törüent ez jövő penteken hatta volna kire w neki *rea kel-
lene menni* (321). *Reá emlékezhetel* uram reá, hogy legkisebben sem oltal-
mazám magamat (Mik. Mul. 137). Idegen cselédek forganak mellettük, kik
a szolgálatra jobban *rászülettek* (Horv. Ád.). *Rászülettett* volt az ékeszölásra
(PPBl.). Annyi jó falatért már az istenre is *rá* lehetne *gondolni* egyszer
napjában (Vas G. Nagy id. 142). Semmi kritika, mely a mosdatlan körmökre
rákoppantana (Ar. Próz. 54). Cassio épen az az ember, a kit könnyű lesz
még többre is *rácsábitani* (Greg. Shak. 251). A szokás *reá csalhat* ugyan
a bűnre, de ki nem moshat belőle. (Fal. 95). Beszéllettem eleget s úgy
látom, talán 150000 frtra *reávihetem* (Bercs. Lev. 379). *Rászállott* a varju a
tökére, *rászokolt* a szemem az intésre (Kálm. 1: 101). Ugy *ráillik* piros
szádra, mint a pille a virágra (Kálm. 1: 106). Nem is szabad vót semmi felé
még csak *rá* se *néznem* senkire (Nyr. 9: 50).

2. Az állandóan *reá*-val kapcsolt igék száma csekély: csak a *rábeszél*,
rábír, *rászolgál*, *rááll* vmire — említhetők ilyenekül.

Hozzá. 1. Kyhöz mykoron zent Bernald *hozza meent* volna (ÉrdyK.
249). Gyüöljétek azt a mi gonosz, *hozza ragaszkodjatok* ahhoz, a mi jó
(odientes malum, adhaerentes bono Komj. Róm. 12: 9). Illyen ketestt the-
zwnk, hogy az felwl megh mondott urak mynden marhiankhoz *hozza niol-
hassanak* (RMNy. 3: 46). Estére kelve az elefánt az ő szokott háló helyére
menvén az ő fájához nagy bátran *hozzátámaszkodik* (Misk. VKert. 25).
Mikor a ruha nem csak tagjaidhoz, hanem characteredhez is *hozzá illik*
(Fal. NE. 29). Az majorság szőlők munkájához néha maga is *hozzátéki*
(Gazd. Szemle 4: 333). Az apja mingyá *hozzá út* a fazíkhó (Nyr. 4: 139).
Egyetek, majd asztán *hozzálássunk* a gyürü kereséshez (NyF. 9: 54).

2. Állandóan *hozzá*- igekötővel jár bizonyos jelentésben: *hozzá szól*,
hozzátörődik, *hozzáfér*, *hozzávág* vmihez. Itt néhány olyan régi példát idé-
zünk, amelyekben ezek az igék a mai nyelvszokástól eltérően igekötő nél-
kül állnak: Nem is akar *semmihez szólni* (Lev. Tár 2: 217, ma: hozzá-
szólni). A királytul nagy jutalom ígértetéek annak, ki jobban *szóll* a dolog-
hoz (Pázm. Préd. 1111, ma: ki jobban *szól hozzá* a dologhoz). Az ellen-
séghez nem *férhettünk* Lévánál (RákGy. Lev. 146). A malomhoz nem *fér-
hettek* (uo. 177, ma: *nem f. hozzá*). Oly hatalmas erővel *vág* Cédiushoz...
(Hall: HH. 3: 150, ma: *vág hozzá*).

Nagyon sűrű az igekötői használata a *neki* határozónak
is, bár állandó kapcsolata nincsen: *nekimegy* a falnak, *neki-
szalad*, *nekiadja magát* az ivásnak, *nekibátorodik*, *nekihevül*,
nekibolondul, *nekibátorodik*, *nekiered*, *nekiesik*. A régiségben
vele is ritkábban találkozunk, mint a mai nyelvben. Faludi
például még így ír: Tűznek, vasnak mennek hírért, kis bérért
(SzE. 514), ma inkább úgy mondanók: *nekimennek*.

Az eddig tárgyalt személyragos igekötők mind irány-
jelentésűek voltak; sajátságos, hogy nyelvünk különös gazdag-
sággal csak ezeket fejlesztette ki, egyéb efajta igekötőkkel rit-
kábban találkozunk. Még leggyakoribb a *rajta*- ilyen kapcsó-

latban: *rajtaüt, rajtakap, rajtaacsíp, rajtaveszt*, sőt így is: *rajtamegy*. Továbbá *benne*: *benne van* a levélben stb. A régi nyelvben az *érte* is előkerül ebben az egy összetételben: *értevan*. Az halért mindenfelé *érte voltak* (LevTár 2:12). Itt mi is *érette vagyunk* a szántáson és vetésen (uo. 112. a mondat a *rajta-van* analógiájára van szerkesztve). Egyes esetekben a *vele* is igekötő szerepet kap: Mint a tik hogy mindenkor *velök jár* az ő fiaival, nem különben a mi urunk is megmarad mivelünk (T. 99). A zanyrázó *vele táncót* a gyerek (Nyr. 8:82).

KERTÉSZ MANÓ.

CSOKONAI MINT NYELVÚJÍTÓ.

II.

Vegyük most a nyelvújítás szempontjából legfontosabb tevékenységét: az új szavak alkotását. Szily Kálmán, aki a nyelvújítás szótárában a földolgozott források között Csokonait is említi, csak 14 olyan új szót említ fel,¹ melyet Csokonai részint maga alkotott, részint divatba hozott. Ezek a következők: *ámulat, csermely, dühög, élvény, estike, gyám, huszár* (a sakkjátékban), *lépkedni, lomb, ör, pazér, réja, szirt, zengzet*.

Ez azonban korántsem meríti ki Csokonai nyelvújítói tevékenységét. Negyven olyan szót találtam Cs.-nál, amely a NyUSz.-ban egyáltalán nincsen felvéve, és huszonöt olyan szót, amelynek keletkezésére és használatára Cs.-ban korábbi adatot találunk, amelyet tehát a tudomány mai állása szerint Csokonainak kell tulajdonítanunk.

A NyUSz.-ban föl nem vett egyszerű szavak a következők:

1. *Ámulás*: Minden szép tudományoknak és mesterségeknek, jelesen a poesisnek is fő végek az *ámulás* (Täuschung, D. 172:1799). A NyUSz. csak az *ámulat*-ot említi, amelyet Helmečy szerint Baróti Sz. Dávid, Csokonai, Kisfaludy S. új életre keltettek: *álmélat*, Staunen értelemben. De Csokonai a régi *ámul* igének új értelmet ad, amint a következő idézetből kitűnik: A ki tehát azt hiszi, hogy az én poémában leírott személyek lehetetlen hogy valóságos és élő személyek ne volnának . . . az minden becsülettal (engedelmet kérek a technikus terminusról) elámult (D. 172:1799).

2. *Aranylik*: Hosszas sorral aranylottak a kék selyem kárpiton (Cs. 548:1794).

3. *Bálványol*: Kít tegnap bálványolt a dáma, szeméit gúnyolva

¹ A NyUSz. I. részében.

hányja rá ma. (O. II. 407 : 1794). A NySz.-ban említett: bálványoz = Abgötterei treiben. Cs. nemcsak új képzővel, de új tartalommal látja el az igét, mert itt annyit jelent, mint a mai bálványoz: vergöttern.

4. Bársonyollik: Úgy bársonyollik, oly szép, oly édes egy kerekded szeplőcske Lilla melyén (A. 316 : 1802).

5. Bérces: Jer! magunknak fűzzünk szárnyakat, hogy ama bérces kőszálakat megtetézhezzük azokkal (O. I. 375 : 1804).

6. Búdit: Te vitéz tárogatód szavait búditd (O. II. 399 : 1804, analógiája zúg: zúdit, lóg: lódit).

7. Csiklandozat: Inatok felébresztettem édes csiklandozattal (L. II. 263 : 1794). NySz.-ban: csiklandozás.

8. Dalló (daloló): Min jajgatsz kis dalló (E. 95 : 1798).

9. Danlás: Ha attól szerfelett izgattatnak danlásra . . . tánczra fakadnak (A. 291 : 1802).

10. Dühög: a darab felhők közt dühögve dorombol (E. I. 50. 1796). NyUSz. dühög-öt említ, de így nem találtam Cs.-ban.

11. Doboló: anapestus; az első láb lehet lassú is, doboló is (spondeus vel anapestus) (A. 299 : 1802).

12. Fellengős: . . . mely alatt az éneknek fellengősebb nemét szoktuk érteni (A. 292 : 1802).

13. Féltés: Ilyen az Ámor tüze is; kicsinyt csillog, kicsinyt ég ő, míg a féltés bús szele is lángját nagyítani el nem jó. (H. E. I. 755 : 1796). A NySz.-ban: féltő = pretiosus, Cs. pedig féltékenység értelemben használja.

14. Függtön: A pacsirta az egekre, fenjen emelkedve száll, lenéz a boldog völgyekre, függtön marad s jubilál (K. 334 : 1802).

15. Furcsa (comicum értelmében): Furcsa ez nékem annyit tesz, mint comicum (D. 174 : 1799).

16. Futó: Jambus, vagy futó láb az, melynek első tagja rövid, a hátulsó pedig hosszú (A. 298 : 1802).

17. Gyepedzik: Felvészem a lantot s gyepedző sírod előtt keseregve ülök (O. 377 : 1804) NySz.: fölgyepez = aggere munio.

18. Gyúlható (gyúlékony): Az Ambra egy gyúlható . . . gyanta neme (A. 310 : 1802).

19. Hamuhodik: Megkönnyezetlen kell hamuhodni hát akászod alján (O. I. 376 : 1804; vö. TMNy. 457).

20. Hars: Az ősz Duna vígan duplázta harsait (= harsogás) (E. II. 131 : 1801).

21. Hied ékeny: . . . s hát te is oly hiedékeny vagy (Paszt. 469 : 1801).

22. Lassu (spondeus) l. doboló (A. 299 : 1802).

23. Mesézet: nem lett volna az egész mesézetnek kifejlődése igen együgyü? (D. 169 : 1799); . . . így a mesézet is tarkább (u. o.); . . . ebben az actio vagy a munkálkodás, melyet én a deák fabula után mesézetnek nevezek (D. 175).

24. Mesterkészetlen: . . . e mesterkészetlen kertek (K. 352 : 1802). A NySz.-ban: mesterkéltni; Kazinczy magáénak vallja = künsteln, Sándor István szerint: raffinieren.

25. Mezőségi (= vidéki) . . . sem a mi mezőségi leánykáink nem szoktak oly gyakran menni a városba (Am. 493 : 1795).

26. Mocskatlan: Az angyal szép és ártatlan, nem esmér semmi hibát, szived és orcád mocskatlan néked is, angyal vagy hát (H. E. II. 777: 1797).

27. Munkálkodás: Ennek a képzelt személynek munkálkodást is (actio, Handlung) kívántam adni, hogy az interessjét a versezethez azzal is neveljem (D. 169: 1799); ... ebben az actio vagy a munkálkodás... egészen költött (D. 175). Ez a szó megvan a NySz.-ban, de ott: operatio, laboratio, Arbeit, Beschäftigung-ot jelent, Csokonai pedig a mai: cselekvény számára foglalta le.

28. Nagyítás: A comicumnak természete megenged egy kis nagyítást (Übertreibung) (D. 175: 1799).

29. Olcsít: Bámitó mesterség olcsította a pazér drágaságot (Cs. 547: 1794).

30. Rézmzés: a Parnassus hegye, mely Phocisban volt és két tetejét az ég felé bocsátván, maga pedig theatrom formán borzasztó meredekséggel nyulván el, a nézőbe szent rézmzést okozott (A. 304 j: 1802).

31. Rézmzet: ... vagy erős rézmzetem áltat el? (O. I. 399: 1804).

32. Számosbít: Majd unokáitok fogják ősz korotokban számosbítani ez ünnepeket (O. I. 395: 1804).

33. Szépez: Az én Amaryllisem szép és nem szépezett (= szépített, festett) Áll. 585: 1790).

34. Tetsziség: Sárgán se mult el tetszisége, sárgán is ékes rózsá volt (E. III. 132: 1801).

35. Teljesded: Úgy vala a hősinnel elegyítve a rózsá teljesded és gyenge orcáimon (Am. 478: 1795).

36. Ugró: Csokonai jegyzete: springer a sakkbán (D. 191: 1799).

37. Üveglő: Az üveglő zuzon nem pirosollanak át a fenyesek ágai (K. 365: 1802).

38. Virdító: Mennydörgő hanggal rablották a virdító berkeket (K. 332: 1802).

39. Viszontoz: Vagy mást vissza nem üt hangján a Daphne nevénel, e névnél, melyet kedvére viszontozá máskor (E. II. 125: 1800).

40. Vonkál: ... ökrök fognak téged e helyig vonkálni (H. E. II. 787: 1802).

Következnek azok a szavak, melyek Csokonainál korábban találhatók, mintsem akiknek a NyUSz. tulajdonítja és így újabb kutatásokig ezeket is a Cs. újításai közé számíthatjuk:

1. Andalít: A mennybe andalítja nectárja lelkemet (L. II. 266: 1794. NyUSz.: 1862, Cz. F.).

2. Arányos: Ha az én arányos szívem változna a szerelembe (O. I. 413: 1799, NyUSz.: 1808).

3. Arc: Kleist fordításokhoz írt jegyzetekben 1802, NyUSz. 1803.

4. Elérzékenyülés: Rendkívül való elérzékenyülés (A. 293: 1802, NyUSz.: elérzékenyült 1810, elérzékenyedni 1838).

5. Enyh: Hogy e cserfák setét enyhébe velek szemközt állítsatok (L. I. 201: 1794. NyUSz.: enyhe, Kazinczy 1808, Sándor I.-nál: enyh főnév és enyhés mnév 1803).

6. Enyhős szelek (K. 352:1802, NyUSz: 1803).

7. Fegyvertár: nem lesz senkinek panasza, teli a bellica cassa, s az armentarium (a hadi cassa s a fegyvertár) (B. 525 j.: 1795). A NyUSz-ban mint címszó Márton-ból idézve 1799-ből; a -tár szónál azonban a Debrec. Gramm.-ból 1795 is, Dugonicsnál: 1798.)¹⁾

8. Felkent: A tiszta boldogság maga felkent fejemre ült (L. II. 267: 1794, NyUSz.: Szemere 1815 körül a közbeszédéből idézi.

9. Halmaz: Ugyan tehát mit érsz azzal s mi hasznod e munkából, hogy kincseid nagy halmazzal gyűjtöd bé a ládába (E. I. 43 : 1796, NyUSz: 1835).

10. Hangszer: Sok szózat ez, de egy a hangszere (E. I. 19 : 1796, NyUSz.: 1832).

11. Himpor: ... enyelgő reszketéssel terjeszlik el a himport a levegőn (Szeretet, 571: 1794, NyUSz.: 1801).

12. Idomtalan: ... egy edomtalan molest ... (Gal. 446 : 1795, NyUSz.: 1834).

13. Kanyarog: gyengén kanyarog ezer érzékeny hangok trilláján (K. 348: 1802, NyUSz.: S. I. 1808).

14. Keletső: ... besütött a szála keletső ablakán (D. 222 : 1799). Cs. ehhez a szóhoz a következő jegyzetet fűzi: »Keletső v. napkeletső; keleti, napkeleti. Így ejtik ezt néhol magyar hazánkban és itéletem szerint nagyon helyesen. Valamint ezekből: túl, innen, vég, hátul, elő v. elől, utol, közép stb. úgy nem tudom, mi oka lehetne kicsufolni azon helységeket, melyeknél szokásban vagon az északső, napkeletső, délső, napnyugatső terminatio? Kivált hogy a -ső és -ső suffixumok mindig helyet jelentő szókhöz ragasztódnak. A NyUSz. első adata S. I. 1808, kelet és keleti.

15. Kígyódzó: Miértünk csörög a kígyódzó patak (K. 368: 1802, NyUSz.: 1835).

16. Könny: .... s néhány könnyeket is ejte (K. 358 : 1802, NyUSz.: 1805).

17. Leventa: az ifjú leventák felszerkentésére (E. I. 81 : 1797, NyUSz.: 1808. S. I.).

18. Majmol: Hogy ezt a festő kéz hiába majmolja (H. E. I. 714 : 1795, NyUSz.: 1808).

19. Méla: Az a méla Tempefői egészen mélévá tesz már tégedet (Temp. 596 : 1793, NyUSz.: 1807).

20. Rémllet: Hol rémllet ül s jég hallgatás (O. II. 498 : 1804, NyUSz.: 1834).

21. Sírbold: még be nem fed a sírbold (L. I. 264 : 1794, NyUSz.: 1808).

22. Szomj: tiszta forrásvízzel enyhül igaz szomja (E. I. 73 : 1796, NyUSz.: 1805).

23. Vidor: Így az ifjuság magja majd elrepül vidor tekintetéről (L. II. 271 : 1794, NyUSz.: 1808).

24. Világpolgár: hol örült, hol busult mint világ polgára (cosmopolita: Cs. jegyzete.) (H. E. I. 753 : 1793). NyUSz. Philosophiai műszótár szerint Döbrentei [szül. 1786] = Weltbürger.

¹⁾ Simai : Dugonics, mint nyelvújító 22. l. (NyF.)

25. Vonszódó: fellobbant a hozzá vonszódó szeretet. (E. II. 144: 1804. NyUSz. 1811).

Aki ennyi új szót hozott forgalomba és köztük a legtöbbet szerencsével, arról csak az elfogultság állíthatja, hogy maradi volt. Használt és alkotott Csokonai ezeken kívül egész sereg összetételt, melyek a nyelvújítás szótárában nem találtak helyet. Csak az érdekesebbeket említem idézettel, a többieket — teljességre nem törekedvén — csak felsorolom.

Alhang: Majd döngő alhangja a sír mélyére vág (E. II. 94 : 1798.).

Aljnép: Ereszkedjék le az aljnéphez (K. 327 : 1802.).

Árnyékrajzolat: Vedd . . . ez árnyékrajzolatot (L. II. 277 : 1802.).

Edzőhely: Mihelyt lángoló szívemnek éri edzőhelyeit (L. I. 243 : 1802.).

Éjszín: . . . éjszín haboknak cseppjei. (éjszín tenger = Pontus euxinus : Cs. jegyzete) (H. E. I. 735 : 1793.).

Elepeszt: Úgy elepeszthetne egy gyönyörködés (P. 456 : 1795).

Elmecsendesség: Egyedül a szorgalmatosság . . . adja meg nekünk . . . az elmecsendességet (K. 368 : 1802).

Előserég: = avantgarde (D. 207 : 1799).

Észcsíra: . . . melyek az észcsírárt elfojtják egészen (H. E. I. 736 : 1793).

Észhozó: Mulatnak ők Tokajban, az észhozó Tokajban (A. 305:1802).

Észrevétel: A régi kalendaristák . . . észrevételek szerint felrakta ennek a csillagzatnak járását (A. 301 : 1804). NyUSz: csak észrevétlen.

Fegyverropogás: A fegyverropogást kerüld (K. 365 : 1802).

Felcsínoz: Mert magát szépnek látta fel nem csínozva is (A. 493 : 1796).

Felérez: Melítes felérezte magát (= felocsudott) (Cs. 345 : 1794).

Felsőval kizengé azokat (E. II. 96 : 1798).

Felvegyít: Ha csak azt egy ilyen csókkal fel nem vegyíti Hébe (L. I. 265 : 1794).

Fennírás: Ily fennírása volt minden ajtónak (E. II. 97 : 1798).

Fogdmeg: Ilyenek az urak s városok fogdmegjei (Tem. 663:1793).

Fülepte: Ne térj odább Hafiznak fülepte sírja mellől (A. 322:1802).

Gondlepte: Ekkor gyenge babért fűzván gondlepte fejére (E. III. 128 : 1801).

Gondtörő: Lantom danolt Lyaenst, a sziveket feloldó | a gondtörő Lyaeust (A. 312 : 1802).

Gőzgömb: Földi hazád nagy tengelye végén | tágas gőzgömbet . . . hemperget (E. II. 129 : 1801).

— Gyanuper: Éltem mindjárt a gyanuperrel (Ul. 578 : 1790).

Gyásköd: A bársonyos hajnalra gyásköd árad (L. II. 271 : 1794).

Gyászszín: Félek ily gyászszínt ecsetemre venni (L. II. 272 : 1797).

Gyökérszó: Molnár Albert sok gyökérszókat megtartott számunkra (A. 302. j. : 1802).

Hajfodor: Vedd e fürtöt hajfodromból (L. II. 277 : 1802). A NySz. csak ezeket említi: *hajfodorítás*, *-ító* és *-ítő* vas.

Hantdomb: Hol egy hantdombon pihent vala (K 358 : 1802).

Hullámbérc: Kilátszik fenékfövénye a hullámbércek között (K. 350 : 1802).

Jégbolt: Ezelőtt jégbolt alól omlott ki ez (K. 358 : 1802).

Könnycseppjeid jegyzőtábládra hullanak. (K. 358 : 1802.)

Külportéka: . . . mert még a félénkség külportéka nálunk (Ausländisch Specerey: Cs. jegyzete) (E. II. 82 : 1797).

Magagyilkos: Egy kétségbeesett magagyilkosa (O. I. 390 : 1804).

Nagyító üveg: . . . s a melyet jó nagyító üvegen szemlélni kibeszélhetetlen gyönyörűség (D. 225. j.: 1799).

Nemzőrész: A növények nemzőrészei (D. 225. j.: 1799.)

— Nyelvbővítés: A leggazdagabb forrásait dugja be a nyelvbővítésnek (A 302. j.: 1802).

Szép mesterség: Nem kevés veszteségével a szép mesterségnek (A. 293 : 1802).

Színváltó: Szivárvány módra kitárván hangja színváltó nyakát (K. 340 : 1802).

Szófaragó: Sőt még a 17-ben is mutattad jelét ősi szófaragó (?!?) szabadságodnak (K. 326 : 1802).

Többszeg: Egy rendes többszeget tettek tetejére (E. I. 63 : 1796).

Üvegcső: (E. II. 129 : 1801).

Versnem: A matéria hasonló versnemet kívánt (K. 325 : 1802).

Vonó erő: A szeretet tiukos vonó erő és sympathia (573 : 1794).

Záporbeszédű: Sem a hiú kacéroknek, minemű ama záporbeszédű stutzer, nem írok én (az első dolgozatban: pesti szavú: Toldy jegyzete) (E. II. 116 : 1800.)

Most az alkalmi összetételekből sorolok fel néhányat, amely tanúságot tesz Csokonai szóalkotó leleményességéről. Külön említem előre bocsátva a *köz-* és *rózsa-* összetételeit, melyek sem a NySz.-ban sem a NyUSz.-ban nem fordulnak elő.

Közboldogság, -fény, -gyalázat, -haszon, -hiba, -igazság, -lélek (= közönséges lélek) -megújulás, -munka, -nem, -öröm, -pásztor, -per, -próba, -veszély, -vigság, -virtus.

Rózsaajak, -bokor, -kötés, -liget, -lugas, -nyak, -szag, -szája, -szál, -tekintetű, -zápor.

A következőknek csak előfordulásuk helyét teszem ki, idézet nélkül:

Ág fedél (K. 355), ágszál (K. 350), áldozóné (Cs. 553), álomhíntó (L. 245), ékesenszóló (D. 204), elbalzsamoz (L. 287), ellobban (L. 261), falomb (A. 301, NyUSz. tévesen 371), feléledez (H. E. II. 789), felmérgelem (Gal. 146), felrózsászott (L. 282), gyöngyalak (L. 268), gyöngyharmat (H. E. 751), gyöngyhó (H. E. 751), hamarszerelem (L. 277), hőszin (L. 273), jégsátor (L. 286), kifényesedik (H. E. 732), kipárolog (E. 165), kölcsön-

hűség (E. 107), könyvtár (A. 294 : 1804), körülszemlél (K. 350), kőszál (O. 375), kristályszín (E. 94), lángözön (K. 370), lángszárnyú (K. 351), lebágyadás (A. 319), lélekerő (O. 409), lelugoz (O. 385), leszelel (A. 294), megistenít (O. 402), meglelkesedés (A. 292), megvőlegényellik (D. 226), mellékszemény (D. 169), mellékkép (u. o.), melléktörténet (D. 175), mindenlátó (K. 335), mulólagszín (O. 416), omlópatak (K. 330), örömező (K. 348), örömezenget (Cs. 548), ráeszmélés (E. 150), remekkép (L. 259), réttáj (K. 331), saskéz (L. 286), sírhalom (H. E. 716), szépnem (Szer. 572), szerelemraj (Ol 392), szerelemszín (K. 340), tóköz (K. 338), tűzszerelem (L. 264), tűszem (L. 255), fűrés (Temp. 595), vadrózaernyő (K. 358), virágliget (K. 352), vízbérc (K. 364), vízomlás (K. 358), zöldági (K. 350), stb.

Amily leleményes volt az összetételek szerkesztésében és használatában, oly bátor volt a szóképzésben. Sűrűn használja a nyelvújítók kedvelt képzőit. Így pld. a névszóképzésben: *-at*, *-et* (csiklandozat, versezet), *-vány*, *-vény* (élvény, hasogatvány, ragyogvány, szökevény), *-mány*, *-mény* (érzemény, tünemény), *-talan* (edomtalan, érzéketlen), *-nok* titoknok). Igeképzők: *-g* (andalog, dühög, kanyarog), *-ít* (andalít, bokrosít, ocsít, búdít), *-z* (csinoz, szépez, viszonz), *-d* (feléled). Megpróbálkozik az analógiás képzéssel is, mint p. *hullámlík ~ villámlík*, *szállalok ~ szólalok*. (Mindkettő a Kleist-fordításhoz írt jegyzeteiben).

Csokonai valóban »önteremtőleg« bánt a nyelvvel, mint Toldy mondja. Kazinczy sok olyan újítását kifogásolta, amelyben a későbbi nyelvszokás Csokonainak adott igazat. Így pld. Kazinczy: ízetlennek és nagyon *apoietikos*-nak találta a *pil-langót*, melyet ő *lepének* nevezett (V. II. 280), vagy egy Kölcseyhez írt levelében »Kijegyezte ezeket a hibás mondásokat: *nálam* (apud me) melyet a debreceni példák szerint e helyett említ: *nálamnál* (prae me), *rózsaszálam!* *öszvecsúfol!* Én pedig mintsem szavamban téged csúfoljalak, szánlak inkább és magamban megbocsátok *gyöngyalak*. Kérem kedves Öcsém Uramat, elmélkedjék ezen elvont sorokon, ha azt kényes izlésű poeta megszenvedné e versében« (VI. 64).

Csokonai túlélt a széphalmi mester kényes ízlését.

(Vége.)

WIDDER SALAMON.

ADATOK IRODALMI NYELVÜNK SZÓTÁRÁHOZ.

1. Az elveszett paradicsom.

Milton után fordította Jánosi Gusztáv.

alattos: Magasabb rang alattosainknál irigyeket szerezhet 2: 24.

csatás: Mennyet védő csatás hatalmak 6: 61.

engeszt: A haragos Istent időben engesszék... 3: 187. Az Úr szívesen *engeszti* haragját 11: 886. *fölmagosult* 9: 677.

gyámolni: Bennem a homályt világoítsd, gyámold 1: 26.

lehaboz: A felvett salakot lehabozza 1: 705.

lobbogat: Csaták nemes hevére lobogatták Őskor vitézít 552.

magzatos méhét kitarva rögtön 7: 454.

tévedhetőnek tarthatjuk tehát a jövőre őt 6: 428.

úrkodni hagyni egyenlők felett örök hatalmát 5: 826. Nem vonakodom Úrkodni 2: 450.

üld: Mocsáros völgyben üldi az Arimaspit 2: 945.

zöngé: Rejtelmes táncot lejtve zöngé dalra 5: 178.

CSERNA ANDOR.

2. Vegyes olvasmányokból.

bazsalyog: Boldogan bazsalygott le egy hintó üléséről. (Kincs, Egy kenyéren).

csirkadó: A csirkadó tavasz. (Domokos, Palika).

csuszlog: A tántorgó alak jobbra-balra csuszlog a járdán. (Munkácsi, Téli este).

fagyalék. Így nevezi egy fiúmei árjegyzék.

hazaffy: A függetlenségi párt öblös szájú hazaffyai. (Újlap. Vezércikk 1906. jan. 13.)

tét-vét: Minden tét-vét nélkül ajtót mutat neki. (A rejtett bűn. Leys után ford. Vass).

uszkároz: Ezüst színű vizén éneklő hatyúk uszkároztak. (A legdrágább szobor. A Sz. Istv. Társ. naptárából).

jutamodni: A szent áldozat hathatós segítségét felfogni igyekszik, hogy a pap magasabb szentségre juta-

modhassék. (Chaignon, A pap az oltárnál 9. l.)

megszinel: Derült humorral megszi-neli a belőlük alkotott képet. (Pintér, Ujabb elbeszélő irodalmunk Kath. Szemle 1897. 249. l.)

pirongszó: Ott sem mondott a pap nekem pirongszónál egyebet (Engem ugat... kezdetű népdal).

engeteg: Az *engeteg* földbe merítik kevély patkóikat. (VI. Henrik prólógusa).

észházasság: »Jövőhéten nősülök.«
»Természetesen *észházasság*.« — (Humor. Kép. Csal. Lap. 1904).

észlusta: Azt némely *észlusták* elnevezték. (Zádori: Jézus szent szíve 13. l.)

fog: István Magyarország fejedelmi székén helyet *fogott*. (Szalay).

földész: Atyja *földész* volt. (Zád. J. Sz. Sz. 136. l.)

CSERNÁK SZANISZLÓ.

IRODALOM.

Nyelv és költészet.¹

Weimarban 1903. október havában összegyűltek Németország pedagógusai s írói közül 225-en, hogy megvitassák azt a kérdést, miképen is lehetne az ifjúságot az anyanyelv helyes használatára szoktatni és a költői alkotások iránt való fogékonyságra nevelni.

Mert abban valamennyien megegyeztek, hogy a mai iskola bámulatos ügyességgel magyarázza agyon a legszebb költői alkotásokat. Valamennyire vastag rétegben rakódik rá az iskola pora. A »jegyzetekkel s tárgyai magyarázatokkal« ellátott kiadás biztos sírja a költő munkájának. A sok csilagától s az ezernyi v.ö.-től nem látjuk — a költőt. Az olvasókönyvek hemzsegnek a költeményektől s az ifjúság még sem tud beszélni, írni. Művészi érzéke pedig egyáltalában nincs. Így kerül ki a középiskolából, így az egyetemről.

A művészi nevelésnek ezt a hiányát természetesen a nyelv érzi meg a legjobban. A nyelv elkorcsosul, idegen elemek nyomulnak előtérbe s a nemzet legsajátosabb kifejező jegye lassan-lassan elhal.

Jól tudjuk — mondja Waetzoldt a gyűlést megnyitó beszédében — hogy az irodalom, a nyelv ma már nem az a nagy nemzeti tényező, mely a népet összetartja. Új, gyakorlati feladatok izgatják társadalmi és politikai életünket. Azok az idők, mikor egy könyv megjelenése nemzeti esemény volt, már elmúltak. Szó sincs róla, a poézisnek manapság rossz sora van! De ez épséggel nem jelenti azt, hogy vele szemben érzéketlennek kell lennünk; hogy művészi értékét meg ne becsüljük.

Ezeket az eszméket fejtegeti Waetzoldt s mingyárt rá is mutat a hiba forrására:

A költészetet korán visszük be az iskolába. Igen fiatalon tömjük tele az egyszerű, csak a legegyszerűbb dolgok iránt fogékony gyermeki lelket költeményekkel, költői olvasmányokkal. S a legnagyobb baj: a tárgyalás módja.

A mai pedagógus szemében a költészet nem felüdítésre, nem művészi élvezet felébresztésére való, hanem arra, hogy épügy mint az ábrázoló mértant, heti három órában reggel 8—9-ig »eltanítsa.« A költeményeket a vázlat, versmérték, tendencia stb. néven ismeretes Prokrustes-ágyába gyömöszölik bele, s mikorra onnan kikerülnek — iskolai feladattá válnak. Ezeknek a pedagógusoknak a negyedik parancsolatot ajánljuk megszívlelésre: Ne ölj!

Otto Ernst a kiváló német regényíró, nem rég még hamburgi tanító szintén az agyonmagyarázgatás ellen kel ki. Kiemeli, hogy a pedagógusok jelentékeny része a költeményeket az emlékezet fokmérőjének tekinti. Meyer ép e sorokhoz ért:

¹ Kunsterziehung. Ergebnisse und Anregungen des zweiten Kunsterziehungstages in Weimar am 9, 10, 11. Oktober 1903, Deutsche Sprache und Dichtung. (R. Voigtländer. Leipzig 1904. 80. 284. lap. Ára 1 márka 25 fill.)

»Dies alles ist mir untertänig.«

A tanító hirtelen rámutat Schulzéra: »Tovább!« És Schulze, anélkül hogy csak egy arcizma is megrándulna, folytatja:

»Begann er zu Aegyptens König« . . .

S a tanító meglegedett. De azzal nem gondol, hogy a szajkózásnak ez a módja a szavak helyes hangsúlyozásáról leszoktatja a fiút s nyelvérzékét is tönkre teszi.

A költeményeket éreztessük át a gyermekekkel. A ma íróit ne vessük meg, mert semmi sem avúl el gyorsabban, mint a költői nyelv. Miért vezessük a gyermeket ismeretlen, messzeeső nyelvterületre, mikor saját kora nyelvvel megismertethetjük? Ha a gyermek megismerte a jelent, csak akkor vezessük vissza a múltba!

De nemcsak a költeményekkel bánnak ily mostohán a tanítók. A prózát sem kímélik. A legtöbb pedagógus előtt újdonság, hogy a prózának is van bizonyos dallamossága, ritmusa, tempója s hogy a szünetekre (nyolcad s negyed) itt is ép úgy kell ügyelnünk, mint a versben. Az e téren való tájékozatlanságot legjobban az Ernst idézte meghatározás jellemzi, melyet pedagógus embertől hallott: »Próza alatt azt értem, mikor az ember úgy ír, ahogy akar.« — A prózával kell kezdenünk, hogy a költészetet megértessük. Kevesebb poézist, a poézis kedvéért!

A középiskolai fokon a stílus fejlesztésének eszközei az iskolai vagy házi írásbeli feladatok. Diez stuttgarti tanár nem tartja helyesnek azt a módszert, mely szerint valamennyi tanulónak egy kitézett feladatot kell elkészítenie. Bajos is elgondolni, hogy 60 gyermek egyforma kedvvel s hozzáértéssel ír majd dolgozatot a »nagy szünidőről« vagy a még kevésbé ismert témáról, mely az »első napom az iskolában« hangzatos címet viseli.

A gyakorlatírás tárgya az elemi iskola s a középiskola alsóbb fokain ne legyen a nyelvtan köréből való!

Az írásbeli dolgozat: az egyéniség tükre. A gyermeket, az alkotó gyermeket akarjuk látni s nem a reprodukálót. A feladatnak előre való elmagyarázása, a »szempontok« megjelölése megöli a gyermek gondolatait. Az ilyen »közös megbeszélés« alapján készült dolgozatok a tanár előadásának jól-rosszul sikerült fonográflemezei.

A tanulók szabad tárgyválasztására sokkal nagyobb súlyt kell vetni, mint eddig tették. Hisz az egész iskolai életben ez az egyetlen alkalom a teremtő munkára. Irassunk le a tanulókkal a velük megtörtént eseményeket, de ne »taglaltassuk« a róka meg a holló meséjét, melynek különben is nem az a rendeltetése, hogy róla III. és IV. osztályú gimnázisták írjanak, hanem, hogy elolvassák s meg is értsék.

A Diez előadását követő vitában különösen Rudolf Schulze lipcei tanító felszólalása emelkedett ki. Schulze a Diez javasolta szabad tárgyválasztást osztályában (elemi iskolai) használta is már. 76 dolgozat közül 28-at dialektusban írtak meg a tanulók! Alakjukra nézve 24 párbeszédes volt, sőt két szindarab is akadt köztük.

Szakítanunk kell már végre Comeniusszal. Ma már tudjuk, hogy az ember mindent meg nem tanulhat. Az iskola nem zárhatja be továbbra is »formális fokozatai« közé a fejlődést kívánó gyermeki lelket.

A szókincs, mellyel a tanuló az iskolába lép, anyanyelvének rom-

latlan, tősgyökeres szókinccse. Nyelve saját, egyéni nyelve, melybe durva kézzel, rombolón nem szabad belenyúlnunk.

Figyeljük meg csak a tanulókat, hogy mily élénken, mily eleven színekkel festik le a velők megtörtént eseményeket. S minél inkább közledek az iskolai zsargon elsajátítása felé, annál jobban elnémul a kicsinyek ajakán nyelvük eredetisége, költői bája, romlatlansága.

A gyermek, főképp a vidéki gyermek egy csomó tősgyökeres szót, kifejezést, szólásmódot hoz magával, melyek nagyon sokszor eredetiek, sokszor naivak, de legtöbbször a dolgok helyes meglátásának, szemléletének a szülőttei.

Úgy gondoljuk, hogy a nyelvtani kategóriákat, amennyire csak lehet, melőzni kell. A kis gyermek ezeket az elvont, spekulatív fogalmakat egyáltalában nem képes felfogni, még kevésbé megérteni. A beszédnek nyelvtani kategóriák szerint való szétszedetése a gyermeki elme számára fáradságos munka s a mellett, hogy célra nem vezet, az egységes szemléletnek is meggátlója.

Akik a nyelvtant az elemi iskolai fokon szükségesnek tartják a helyesírás elsajátítása miatt, azoknak azt feleljük, hogy a helyesírást gyakorlati, úgyszólván gépies módon kell tanítani. Ez napjainkban annál is inkább lehetséges, mert a helyesírásban úgyis a fonetikus irány felé haladunk.

A tanító ne boncolgassa a nyelvet, hanem ügyeljen arra, hogy a gyermek a szavakat, kifejezéseket helyesen válogassa meg. Ne állítson fel azonban únos-úntalan mindenfelé filalomfákat, mert végre is a gyermek sem erre, sem arra nem mer menni s félénkbeszédüvé válik.

A nyelvtan tanítása így alakúl majd át a jelenkor iskolájában az anyanyelv tanításává. Az elemi és középiskola egyedüli célja e téren az lesz, hogy a gyermek helyesen tanuljon meg beszélni és írni. A nyelvnek grammatikai tárgyalása, ép úgy, mint a logika, az iskola legfelsőbb osztályába fog kerülni.

Schumann Pál drezdai tanár igen szépen fejtegeti a nyelvjárásnak, a tájszavaknak az iskolában való használatát. Mindenesetre helytelen eljárás, ha az iskolába lépő gyermekre azonnal rátámadunk: Te nem beszélsz helyesen! A te nyelved sokkal rosszabb, mint a miénk. Neked először is meg kell tanulnod — a beszédet.

A nyelvjárás sajátosságokat nem szabad az iskolából kiküszöbölnünk. Használjuk, ha azt akarjuk, hogy tanításunk sikeres legyen. Ne támasszunk tátongó úrt az iskola és az élet között! A németek egyik nagy iskola-reformátora Gurlitt Lajos egyenest azt hirdeti, hogy az első esztendőben a tanítás a dialektus nyelvében történjék. A gyermekkel való szellemi érintkezés sokkal könnyebb, ha a gyermek nyelvén szólunk a kicsinyekhez. Ezt a célt szolgálta egy ideig a Németországban megjelenő »Der Hauslehrer.« Ez a folyóirat nemcsak mesékkal traktálta kis olvasóközönségét, hanem a napi eseményeket is (a lipcsei bank bukása, a venezuelai kormányválság stb.) a 8—12 évesek nyelvén tárgyalta. A mai nyelvészet nagy kincset lát a dialektusokban. S az iskola a nyelvnek ezt a legdúsabb erét leköti, hogy az iskolai zsargont juttassa uralomra.

Berthold Otto¹ hangsúlyozza, hogy a nyelvnek nemcsak helyi

¹ Archiv für Altersmundarten und Sprechsprache; szerkesztette B. Otto. Csak két füzete jelent meg. 1903. 1. füzet 67 lap, 1905. 2. füzet 80 lap. Leipzig, Scheffer.

külömbiségeire, hanem életkoronként változó idői eltéréseire is figyelemmel kell lennünk. Ez az Altersmundart, az egyes életszakok nyelvjárása. Otto folyóirata gyorsírói feljegyzésekben mutat be néhány — gyermekektől elmondott — mesét (10, 8, 3 és 2 éves gyermekek Hófehérke és Csipkerózsa meséit).

Ezek a mesék bizonyítják, mennyire igaza van Schumann-nak, Gurlitt-nak és Ottónak. Az ifjú ábécéseknek eszük ágában sincs, hogy irodalmi nyelven csevegjenek. A falusi, vidéki gyermek: nyelvjárását, a fővárosi: a gyermekszoba szókincsét használja.

A weimari Kunsterziehungstag-nak a nyelvjárás érdekében való küzdelme ma már eredményeket is tud felmutatni. A múlt évben adta ki Otto von Greyerz¹ az elemi iskola I. osztálya számára való ábécés könyvét. Ez a kis ábécé valóságos svájci nyelvjárási olvasókönyv, mely azonban a felnémétről sem feledkezik meg s ezzel is megismerteti lassanként kis tanítványait, közölvén a szöveget felnémet és svájci dialektusban.

A fővárosi ifjúságról Gansberg² gondoskodott. A nagyvárosi gyermek gyors, kapkodó, ideges stílusában írja le a falut, a mezőt, úgy amint a kicsinyek a vonatról látják vagy amint a két hónapi szünetben felületesen megismerhetik. A főváros nyelve, az örvendező, bámuló, minden csekélység csudálkozó gyermek szava kiált felénk e könyvből. A fővárosi fiuké, leányoké, kik a gyermekszoba romlatlan szókincsét elviszik az iskolába, hogy hamarost felcseréljék a tanító úr szótárával.

A Gansberg megjelölte úton halad Paul Reiff,³ ki 125 tanuló dolgozatát közli könyvében. Csak a címekre hívom fel a figyelmet: 's Walterle kann laufen; Büeble, warum weinst; Mutter, der Hannesle hat mir mein Butterbrot genommen stb.

Mindezek a jelek azt mutatják, hogy ha ma még nem is haladunk a helyes úton, legalább a céllal már tisztába vagyunk. S ez sem megvetni való.

Ezt a célt a képzőművészetek terén is helyesen kellene kitűzni. A képzőművészek elrettentő példa gyanánt látják az iskolában tárgyalt költemények szomorú sorsát. S én megtudom érteni azt, midőn a képzőművészek a weimari kongresszus megnyitása előtt kérve-kérték Kerschensteinert, a kiváló müncheni pedagógust, e gyűlés elnökét, hogy ne hozzák szóba művészetüknek az iskolával való szorosabb kapcsolatát. A mai pedagógia a művészetet is hamarost meggyűlöltetné.

A költőknek s íróknak is tiltakozniok kellett volna, de vagy száz évvel előbb.

VÉRTES O. JÓZSEF.

¹ Kinderbuch für schweizerische Elementarschulen mit einer Fibel als Anhang. A képek Münger Rudolf-tól valók. 1907. Zürich.

² Gansberg: Streifzüge durch die Welt der Grossstadt-Kinder. 2. kiad. 1907. Leipzig, B. G. Teubner.

³ Praktische Kunsterziehung, neue Bahnen im Anfangsunterricht. 1907. Leipzig, B. G. Teubner.

NYELVMŰVELÉS.

Elmemozdító. Szily Kálmán a NyUSz-ban kételkedett, hogy e szó megvan-e a népnyelvben, Lehr Albert pedig a tavalyi Magyar Nyelvben azt írta, hogy »az új magyarok kezdik mondogatni: *elmemozdító.*« Akkor a Nyr.-ben két fölszólalás rámutatott a szónak népnyelvi forrására. Erre Lehr Albert, a mindentudó doktor, megeresztette egyik förmedvényét (MNy. 3 : 320) : hogy ő most se hiszi a szónak népi eredetét, hogy a bordalok nagyobb része nem tiszta népi termék, »ezt a köszöntőt se írta eredetileg a nép fia, legfeljebb egy nép embere; a nép csak rajta hagyta itt-ott a a keze szennyét« (így); s végtére, hogy ennek a bordalnak a többi szövege és néhány változatban az *elmemozdító* helyett szereplő *elneháborító*, *elnehódító*, *észvesztő*, *elnehódító* azt bizonyítja, hogy itt maga az *elmemozdító* is ilyesmit, egy szóval *részegítőt* jelent, nem pedig serkentőt, lelkesítőt, öneki tehát oka volt gúnnyal emlegetni a szóért rajongókat. — Ennek az egész okoskodásnak elhamarkodott-, erőtetett-, sőt nevetséges-voltát menten láthatta minden ítélni tudó olvasó, mindenki, akinek csak néminemű fogalma van az irodalmi nyelv fejlődése és fejlesztése módjáról. Tegyük föl (aminthogy nem áll), hogy a bordalra nézve igaza van az okoskodásnak, hogy a nép embere ebben az esetben nem a bornak első hatására célzott, amely serkentő, vidító, izgató,¹ hanem csakugyan gáncsoló értelemben alkalmazta: nem nevetséges ebből azt következtetni, hogy a szót csakis ebben az értelemben lehet használni? Lám, a *hírhedt* szó már régóta csak gáncsoló értelemben szeret előfordulni, Vörösmarty és Jókai mégis dicsőítő, 'nagynevű, híres-neves' értelemben használja: Hírhedett zenésze a világnak (Vör. Liszt Ferenchez). A *lélére* legtöbbször megengedő a népnyelvben s még inkább az irodalomban (itt nyilván a hasonló alakú *dacára* hatása alatt), azért még sincs igaza sem a MNy-nek (a f. é. ápr. sz. borítékán), sem Buzás Dezsőnek (f. é. szept. Nyr. 316), mikor egyéb használatát hibáztatják. Használják biz azt közönyös, sőt a megengedővel épen ellentétes okhatározó értelemben is: Révai, Kisfaludy Károly, Greguss, Gyulai, Csiky, Rákosi, Tóth Béla, sőt a csalhatatlan Lehr Albert, s végül maga a nép is (l. Nyr. 14 : 323 és 15 : 346—7, 350, Tóth B. Nyr. 22 : 421). A *szélhámos* tkp. a szélső, lógós, tehát szabadabb járásu lovat, s átvittven szelest, szeleburdit jelent, s csak ritka helyen nevezték így a csalót. Mégis, mikor Tóth Béla ajánlotta, azonnal elterjedt mai jelentésében, s noha a nyelvészek gyanuba fogták s maga Tóth Béla is szerette volna visszavonni,² mégis megmaradt irodalmi nyelvünk állandó becses birtokának. A *bók* és

¹ Vö. Csokonai versét (Anakr. dalok VII., a Múzsákról van szó):

De ma már nagyobb örömmel
Múlatnak ők Tokajban,
Az észhezó Tokajban,
S nektárral élnek ottan.

² A Szálló ígék 2. kiadásából kihagyta, a Pesti Hirlapban a *szédelgetőt* ajánlotta helyébe, pedig Szarvas G. mingyárt kezdetben védelmébe fogadta a *szélhámost* (Nyr. 22 : 328). Egyébiránt a Nyr.-nek 1896-ban ismételt kérdésére két vidékről a csaló jelentésében is közölték. Érdekes az egész dolognak a történetét a Nyr.-ben követni: a 7., 11., 22., 23. és 25. kötetnek számos helyén szó van róla.

bókol, mielőtt irodalmi szóvá lettek,¹ csak ilyen jelentésben voltak ismeretesek: *bókkot hajtok* 'fejemet le s felfelé emelgetem' (így), vagyis bólogatok, *bókolni* 'bólogatni, szundikálva le-leütni fejét': azért hát most talán visszatérjünk ehhez a népies használathoz és ne mondhassunk többé *bókot*, ne *bókolhassunk* a szép asszonynak, stb.? Ámde hogy ennyi szabadsága van az irodalmi nyelvnek, azt senkinek se kell bizonyítani, arra nem kell száz meg száz ismert példát idézni, azt Lehr Albert is jól tudhatta volna, ha egyáltalán eszébe jutott volna a kérdésnek ez az oldala. De őt a vitában elvakítja a csalhatatlanság nagyzásának örülete, s ilyenkor nem látja azt, amit minden olvasója meglát. S mivel ez esetben annyira nyilvánvaló volt okoskodásának egyoldalúsága és céltévesztése, egészen fölösleges lett volna részünkről a cáfolat, legfőlleg azért térhetünk volna vissza a dologra, hogy Lehr önteltségének ez újabb bizonyítékára rámutassunk. De az már úgyis ismeretes és közmondásos országszerte.

Most azonban ő Csalhatatlansága teszi a dolgot újra szóvá a Magyar Nyelvben, — szóvá teszi a rosszhiszemű denunciació stílusában: »Vártam azóta s a tudományos tisztesség nevében méltán is várhattam, hogy [a] megnevezett urak szépen elismerik tévedésüket. De ők jobbnak látták hallgatni, mint szégyenkezni a Nyr. olvasói előtt.« — Kinek mondja ezt? Ignótos fallit, notis est derisui. A magyar nyelvészek jól tudják, hogy a Nyelvőr sohase hirdette magát csalhatatlannak, mindig helyt adott az ellentétes nézeteknek, a helyreigazításoknak, a szerkesztők a saját nézeteik és munkáik ellen irányuló fölszólalásoknak is tért nyitottak, néha még egymással is heves vitára keltek. Ismétlem tehát: csak a rosszhiszemű denunciació beszélhet úgy, ahogy Lehr beszél a Magyar Nyelvben.²

Egyébiránt Lehr most a bordalnak ismét három változatát közli (az egyikben megint megvan az *elmemozdító*, egyikben pedig *elmebuzdító*), de legmulatságosabb a dolognak az a csattanója, hogy: »Egy év óta fekszik Bánóczy *elmemozdítója* nyitott koporsóban, szegezzük rá most a födelet,

¹ Új jelentéssel először Szemere Pál használta 1813. ápr. 15. levelében, még pedig nagyon érdekesen: »Ez megérdemelt egy bókot. (Csókol csók, bókol bók. Nevetséges írásban talán használni lehetne.)« Ezt a NyUSz. szerzője megtalálhatta volna a Kaz. Levelezésében is, de Szemere munkáiban is. Tessék elhinni, mind a két gyűjtemény nagyon használható forrás volna a nyelvjutás történetéhez.

² Mellesleg mondva, egészen fölösleges is volna, ha minden apró kérdésre nézve ismételné a két folyóirat egymás helyreigazításait, még olyankor is, mikor igaza van a helyreigazításnak (s nem olyan nevetséges, mint a Lehré volt). Ezt a legszigorubb irodalmi tisztesség se követeli. Ime egy argumentum ad hominem, amely a NyUSz-nak ímént megjelent II. részében kínálkozik. Az I. részben azt állította a szerző, hogy a *hiány* »megvan már Hallernél a XVII. század végén.« Mink ezt helyreigazítottuk (32 : 544), hogy a *hiány* szó nem a XVII. századi Haller Jánosnál, hanem csak a XVIII. századi Haller Lászlónál fordul elő (1755). S ímé, a NyUSzótár szerzője a II. részben most nem igazítja helyre az I. rész tévedését, hanem újra a XVII. századból kezelve a szót, azt írja: »*Hiány* megvan már 1683-ban, Okl. Sz.« (Ez ugyan még nagyobb tévedés, mint az első volt, mert az Oklevélszótárban nincs is semmiféle *hiány*, hanem csakis *hijános* 1683-ból; de ez már 1683-ban se volt új szó, hiszen a NySz. is idézi régibb forrásokból, nevezetesen Pázmányból is.) — Vagy egy másik példa: A MNYelvben megjelent egy nagyszabású tanulmány: *A nyelv*. Ebben a szerző tárgyalta a ló *nyírjának* érdekes kérdését és nagy nyomattal vitatta, hogy ez nem lehet azonos a *nyíl* szóval. A Nyr-ben bebizonyítottuk, hogy ez nagy tévedés mind művelődéstörténeti, mind nyelvtörténeti szempontból. S ímé a MNY. máig se világosította föl erről a tévedésről olvasóit. Pedig a MNY. csak tudja, mi a tudományos tisztesség!

majd eltemeti az irodalom. Az *anregend* pedig legyen ezentúl *gerjesztő*. Le roi est mort, vive le roi! — Csak egyet felejtett el: kimutatni, hogy vajjon a népnyelv (amelyhez az ő vaskalapos okoskodása szerint szolgálilag kell alkalmazkodnunk) hol használja az *anregend* fogalmára a *gerjesztőt*?! Kár, hogy Lehr, ki oly jól ismeri a népnyelvet, mégsem ismeri elég jól. Nohát, a nép nyelve sehol ez országban nem használja *anregend* értelmében, de még csak ehhez valamennyire közel járó jelentésben sem, hanem — ahol egyáltalán él e szóval — pusztán és kizárólag a tűzgyujtásra való apró fát érti rajta! —

SIMONYI ZSIGMOND.

Hogy igen, hogy nem. A Politikai Hetiszemle valamelyik számában találtam e mondatot: »Hogy igen, hogy nem, de megtörtént.« Nem vetettem volna rá ügyet, ha egy különben jó nevű író nem követte volna el e csekély baklövést. Így azonban adom tudtára az illetőnek és ha volnának társai, az illetőknek, hogy e közbeszédi fordulat csak így hangzik és nem másképp: *hogy, hogy nem.* — Hogy e fordulatba miért nem fér bele az *igen* szó, azt felesleges, de még inkább bajos magyarázni. Legföljebb arra hivatkozhatunk, hogy a magyar állításnak nincs külön határozó szava, hogy a magyar állító mondatnak az az ismertető jele, hogy nincs ismertető jele.

KARDOS ALBERT.

Vö. Egyszer bevetődött, *hogy, hogy nem*, Budára (Ar : TSz. VI : 49). Hát egyszer csak, *hogy, hogy nem*, csakhogy egy nádszálat felhasított (Nyr. 4 : 474). — De ez a szerkezet nemcsak a *hogygyal*, hanem más ilyen kérdőszócskakkal is előtordul: Hová, hová nem lett? elosont a háztól (Arany: Toldi 8 : 9). Egy ember állt elő, kit, miért, miért nem? fekete embernek hittak a vidéken (Tompá stb., I. Lehr idézeteit a Toldi említett helyéhez). Továbbá *nem* helyett a *sem, se* tagadó szócskával: Hogy adá, hogy se az a jó Isten . . . (Erős Jánosról való Székely mese Nyr. 37. okt.) Hát hogyan, hogyan se, . . . elég az hozzá, . . . tarisznyákra rakta az elemózsiát, vataléba a bocsárit . . . (M. Hirlap 1891. 49. sz. melléklet). Pénzt mindig kapok kölcsön, pedig hun adom meg, hun se (Nép, Szabadka). Meddig, meddig sem : incerto tempore (Kreszn.). Ennek is tartozik, tudja Isten mennyivel, mennyivel se (Nép, Rácalmás). Sőt kérdő szó nélkül is: Árt, nem árt, én azzal keveset gondolok (Ar. Toldi 10 : 18). És kötőszókkal is : Nyolc óraker fölkelek, *ha* virrad meg, *ha se* (Nép, Keszthely). Ismét bezörgetek, *akár* kellek, *akár sem* (Arany lev. Petőfihez 1847. V. 27). Egyre megy, akár említi az ember, akár sem (M. Tanügy 1886. 26). Vö. *akár . . . s akár ne*, EhrK., *akár . . . s akár nem*, Fal. (MKötőszók 1 : 231—2). De talán az idő okosabbá térszen, *vagy* akarom, *vagy sem* (Mikes). Szüretre lett volna meg a dolog, de most már *vagy* lesz vmikor, *vagy sem* (Mikszáth: A jó palócok¹ 7). *Vagy* akarja, *vagy sem* (nicht *nem*), annak meg kell lenni (Verseghy: Sprachlehre 289). Verseghy szerint *vagy sem* helyett nem mondhatni *vagy nem-et*, pedig dehogy nem: *Vagy* akarta, *vagy nem*, kénytelen-kelletlen odadta. Én vaj ől meg, vaj nem, de én ennél tovább nem megyek stb. (népnyelvi idézetek, M. Kszók 1 : 114—5).

A szerkesztőség.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Megjegyzések a Halotti Beszéd nem-másolat voltához. Rendkívül érdekes, de egyúttal rendkívül nehéz kérdést feszeget Mészöly Geleon, mikor az ö-zésnek fokozatos fejlődését vitatja. A kérdésnek velejére nézve igaza lehet: hogy t. i. ha majd kiderítjük az ö-zés történetét és fejlődését, ebben valami fokozatosságot fogunk megállapíthatni. Hisz még a legtisztább ö-ző nyelvelmélekben, pl. a Székelyudvarhelyi-kódex második részében is találunk ingadozásokat. És viszont, ha pl. Csánki Dezső történelmi földrajzát forgatjuk, sok ö-ző helynevet találunk a mai ẽ-ző és e-ző vidékeken is.

Úgy látszik, az ö-ző nyelvjáráások ö-zése a ragokban és képzőkben, általában a második és következő szótagokban kezdődött. Ha csak beletekintünk a Nyelvelméltárba, látjuk, hogy az ö-ző kódexekben (GuaryK., NádorK., BirkK.) a szóknak első szótaga nem ö-ző: *kell, mennek, kenyeret, a meg*¹ és *fel* igekötők stb. Különösen szembeűnő ez az ilyen szókbán: *gyönyörkődött* (GuaryK. 4. és többször), *tékéltős, földön* (SándorK.), *gyönyörőség* (Kesztk.) stb. Sokszor előfordul a *fëlötte* alak a kódexekben s még utóbb is, pl. FestK. 3, Kár. Bibl. 131 stb., *fëlöttebb* Born. Préd. 21, 410. A sopronmegyei Gyöngyös folyó egy 1225-i oklevélben *Gyngus*, azaz *Gyöngyös* (Nagy Imre: Sopron vm. tört. oklevéltár 1:8).² — Evvel a jelenséggel összevethetjük a maros-szamosközi nyelvjárásnak azt a sajátosságát, hogy a hangsúlyos szótagban többnyire megőrzi az *o* hangot, míg a rákövetkező szótagokban *a*-ra változtatja: *ostar, dorang, mostaha* (holott a kisküküllő-m. nyj. tovább megy: *gandalam, bar, fagják* . . .).

De a részletes kutatásnak még sok tennivalója lesz itt. Minden esetre érdeme Mészölynek, hogy e fontos hangtörténeti kérdésre a Nyr.-ben fölhívta a nyelvészek figyelmét. — A HB-beli kivételek magyarázata azonban nézetem szerint még nem mindenütt sikerült neki. Egy tévedést mingyárt könnyű lesz helyreigazítani. Hogy a *nëm* főnév a HB-ben nem ö-ző, a magánhangzónak szerinte föltehető eredeti hosszúságával okolja meg: »A *nëm* magánhangzójának eredeti hosszúságát a *minëmü* űrzi ma is«, mondja a 292. lapon. Amde a *minëmü*, noha már a 17. században találkozunk vele (s néha a *valaminëmü, mindennëmü, semminëmü* alakokkal is), nem bizonyítja az *é*-nek eredeti hosszúságát. A hosszú *é* ugyanis leggyakrabban a *nëmi-nëmü* összetételben fordul elő s itt kielégítően megmagyarázza az összetétel első tagjának a hatása. Kétségtelenné teszi ezt a Simonyi idézte *nëmü-nëmü* és *semnëmü-nëmü* (Kombináló szóalkotás 1890. 7.), mert itt viszont nyilvánvaló az utótagnak az előtag kiejtésére való hatása. A *nëmi-nëmü* kiejtését követte aztán a *minëmü* és többi társa.

KOVÁCS MÁRTON.

¹ A NySz-ban egyetlen *mewg* van, de az illető okiratban — ahonnan idézve van — szintén csak ez egy példa van rá, a többi előfordulásban mindig *meg*. Érdekes ezzel szemben már a kódexekben *mögött, mögöl, mögé*, mert névutó létűkre hangsúlytalanok, és analógiájuk szerint maga a *mög* szó is *ö*-vel.

² Igaz, hogy a HB. nyelvjáráásában már hangsúlyos szótagban is volt *ö*: *szöm, nöm*, a JordK-ben is *szöm* stb. — [Viszont érdekes, hogy a Rózsnóy melletti Csucsom falu nyelvjáráása, mellyel a hely színén ismerkedtem meg, maiglan sem *ö-ző* az első szótagban; azt mondják: *szëm, mëg*, stb., de *viszöm, égjön*, sőt *tëszöm, vëszöm, mënjön* stb. — S. Zs.]

A betűk számaránya a magyarban. Egy jeles szakmunkában, mely a vizsgálóbíró teendőit tárgyalja,¹ a többi közt egy nagy fejezet a titkos írásokról és kibetűzésükről szól. A kibetűzésnek egyik fontos segédeszközét kapjuk, ha ismerjük a betűk számarányát és egyáltalán előfordulásuk föltételeit. Ha például tudjuk, hogy a németben leggyakoribb betű az *e*, akkor azt is tudjuk, hogy a titkos írásnak legtöbbször ismétlődő jegye az *e* betűt helyettesíti. Az említett német munka tehát részletesen tárgyalja a betűk előfordulását. Egy fiatal jogtudósunk, ki a német munkát magyarra fordítja, avval a kérdéssel fordult hozzám, hogyan és mivel helyettesíthetné a német nyelvre vonatkozó utasítást. Megpróbáltam tehát a következőkben összeállítani a magyar nyelvre vonatkozó idevágó fontosabb adatokat. Utmutatóim voltak egyrészt szótáraink betűarányai, másrészt nyelvünknek grammatikai szerkezete, szóragozásunk és szóképzésünk sajátosságai. A 4-ik pontra Tolnai Vilmosnak a M. Nyelvtörben közölt pontos számításait használhattam (Egynehány számadat a hangokról és betűkről, Nyr. 1906).

1. Jellemző a magyar írásra, hogy sokszor fordul elő *k é t e g y e n l ő b e t ű , s* az ilyen kettőztetett betűk mindig mássalhangzókat jelölnek (*vitte, üssön, azzal, porrá*, legtöbbször az ilyen nyelvtani alakokban). A szó végén az ilyen kettőztetett betű legtöbbször *tt* (*adott, tett*), szintén elég gyakran *dd* és *ss* (*engedd, vidd, fuss, szeress*), ritkábban egyéb mássalhangzó (*jobb, csepp, toll, fenn*).

2. A szó végén leggyakoribb egyszerű mássalhangzó a *k* (sokféle többes alakban: *házak, házunk, házatok, házuk, házaink* stb., *látunk, látatatok*, stb., továbbá *látok . . . , falnak, hegynek . . .*) és a *t* (tárgyeset: *ezt, sokat*; igék: *vet, arat, tanít, futtat* stb.), azután *l* (*attól, ebből* stb., *énekel, dobol*), *n* (*házon, menjen-féle* nyelvtani alakok), *m* (első személyű alakok: *házam, tudnám . . .*) és *s* (*fényes-féle* melléknevek és *-ás* és végű főnevek). — A m a g á n h a n g z ó k közül a szó végén legsűrűbben az *a* és *e* fordul elő (*háza, látja, vinne, kösse-féle* 3. személyű nyelvtani alakok), azután *i* (*i* képzős melléknevek és *nézi-féle* igealakok).

3. A szó elején legtöbbször szerepel a *k* betű, majdnem minden tizedik szó vele kezdődik, kb. 9% (köztük legtöbb a *ki-* kezdet), aztán következik *e* és *é* (együtt 8%, legtöbb *el*), *f*, *m*, *sz*, *t* (7—7%, legtöbb *fel-* és *meg*), *b* (6%), *a + á*, *h*, *v* (5—5%), ritkább kezdőbetűk *d*, *j*, *o* (1·5%), legritkábbak *z* (*zs-vel*), *u*, *ü* (1—½%).

4. E g y á l t a l á n leggyakoribb betűnk az *e*; átlag minden tizedik betű *e*; ha az *é-t* hozzászámítjuk, minden hetedik = 14%; — *a + á* 13%, *t* 8%, *l* 6%, *n* 5·5%, (*n + ny* 6·3%), *o + ó* 5·28%, *k* 5%, *i + í* 4·1½%, *r*, *m*, *s* kb. 4, (*s + sz* 5·6%), *g*, *b*, *d*, *v* és *z + zs* 2·5-től 2·2%-ig (*g + gy* 4%), *ő + ő* 2%, *sz*, *h*, *j*, *gy* 2%-nál kevesebb, a többi betű egy-egy %-nál is kevesebb. — A magánhangzók 41¼, a mássalhangzók 58¾ százalékot tesznek. (Ezek az adatok Tolnai Vilmos pontos számításain alapszanak.)

5. A szónak második és utolsóelőtti betűje legtöbbször magánhangzó, különösen ha az első *s* az utolsó betű mássalhangzó. — Ha az első betű magánhangzó, a második mindig mássalhangzó; ha az utolsó magánhangzó,

¹ Hans Gross: Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. 5. kiad. München 1907.

az utolsóelőtti rendesen mássalhangzó. Két magánhangzó a szó végén rendszeren *-ai -ei*, néha *ia ie (-nia nie)*. — Az *y* rendszeren csak *n, g, t, l* betűvel, a *c* legtöbbször *s*-sel fordul elő (*cs*).

6. Egybetűs szó majdnem mindig az *a* névelő (ritkán *s* és *é*). Kétbetűs szó legtöbbször *az, és, ez, el, hi, be*, ritkábban *ne, le, se, te*. Hárombetűs szóban a középső betű rendszeren magánhangzót jelöl *hat, néz, kár, fal* . . ., ritkább esetek: *apa, adó, iga, égi* . . .

SIMONYI ZSIGMOND.

Jámbor. Szobámban voltam, mikor kopogtattak a betett, de be nem zárt ajtón. Minthogy éppen öltözködtem, nem azt kiáltottam, hogy: tessék, hanem előbb megkérdeztem, hogy: ki az? A meglepő felelet (amelynek hangjában rögtön apósomra ismertem) az volt, hogy: *jámbor!* — Tudjuk, hogy *jámbor* szavunk a *jó-ember* elhomályosult összetétele. A NySz. számos példával bizonyítja, hogy a XVII. sz. végéig (a legkésőbbi adat Haller Hármás Hist.-ból való) főnévként használták, de azóta már csak melléknévként járja. Főnévként való használatát sem a köznyelv, sem a MTSz. nem ismeri, de ez a kis jelenet arról tanuskodik, hogy a nép nyelvéből még ma sem veszett ki teljesen. Kérdezősködéseimre ugyanis apósom elmondta, hogy az ő szülőföldjén, Gyergyóban, egészen általános szokás, hogy jó ismerősök az előbbihez hasonló esetben *jámbor*-ral válaszolnak. Lehetetlen föl nem ismernünk, hogy ez a tréfás válasz máig megtartotta a *jámbor* szó eredeti, főnévi jelentését.

Nehezen-hisző. A Nyr. 33 : 170. lapján Nagyszigethi Kálmán védi, Simonyi ellenben kétségbe vonja a *nehezen-hisző* igenév meglétét. Simonyi érvei alapján valószínű ugyan, hogy az igenévnek ilyen alakja nem lehetett valami nagyon elterjedt, de mégsem tarthatjuk sajtóhibának, mert a Wagner-féle Phraseológián kívül még másutt is találunk egy ilyen igenevet, még pedig már jóval előbb. Pápai Páriz Pax Animae-jában (1680. évi I. kiad. előj. besz. 3. l., 1775. évi 2. kiad. u. o. 3—4. l.) ezt olvassuk: »az emberi bölcsesség magát kellető, elméket vidámító, örvendetes, nagy szabadságu, meszsze kiterjedő, mindenütt magával *meg-elégsző*, magának ura.«

A *nehezen-hisző* még esetleg sajtóhiba lehetne *nehezen-hivő* helyett, de *megelégsző* már aligha, mert *megelégvő* alak sohasem volt.¹ Hajlandóbb vagyok tehát inkább azt hinni, hogy a *hisz, megelégszik* hatása alatt néhanéha rátéved az ember nyelve és nyelve nyomán keze írása is a *hisző, megelégsző* alakra. De hogy ezek sohasem voltak meggyökeresedett nyelvi alakok, azt bizonyítja az, hogy Pápai Páriz ugyanazon helyen néhány sorral alább már ismét *megelégdő*-t ír.²

HORGER ANTAL.

¹ De volt *megelégdő!* — A szerk.

² Vö. Kazinczynál is: *elégsző, dicsekvő, öregsző, öregszeni, haragszani* stb. eff. és Ballagi szótárában: *nyugszani, menekszeni, törekszeni, veszekszeni, dicsekszeni, betegszeni* stb., l. TMNy. 273. és 270. a jegyzeteket és Nyr. 28 : 193, (Verseghynéi *töreksző*, Toldy kiad. 108, 109), de még önánuk sincs *hisző, viszó, iszó*, vagy *hiszni, viszni, iszni*. — Vö. viszont az *észéget, hiszékeny*-féle újabb alakokat, TMNy. 259. — A szerk.

Kimódol (37 : 327.) E szónak az újabb nyelvfejlődéshez édes kevés köze van. Széltében használja a Duna-Tisza vidéke, Baranya, Somogy népe, s talán az egész ország ismeri. Talán azért feltűnő, mert ritkán fordul elő az irodalmi nyelvben. Jelentésében benne van az eszeség, találékonyág; néha a sunyi alatomosságnak több-kevesebb árnyalata. — Csak Baranyában hallottam a *kimódol*-nak atyjafiát említeni ilyenforma vonatkozásban: hagyjunk rá még egy ujnyit, hadd legyen meg a *módja* (jó állású legyen a ruha). A kőműves egészen *módba tette* a házat (csínosan felépítette). No most már mégis csak van egy kis *módja* a szénaboglyának (megigazították). *Módatlan* = esetlen. — *Megadták a módját*, mint a páliák (vagy a szomszéd falubeliek) a csikóherélésnek, közmondászerű szállóige.¹

(Kölked.)

ÁDÁM IMRE.

Kétféle II. A MNyelv. 1 : 288. a következő kérdést olvastam :

„L. Gy. úr kérdi: Kassics Ign. *Praxis juridica civilis* című munkájában (1835. II. 282. l.) olvasom: »Consiliariis Intimis sequens deservit Cortesia, Comitibus: *Fidelis Nostri Nobis sincere dilecti Spectabilis ac Magnifici Comitibus NN.*; Baronibus autem et Equestris Status Consiliariis Intimis misso ly *Spectabilis* ponendum *fidelis Nostri Nobis sincere dilecti Magnifici Baronis NN.*; aut si Nobilis fuerit, alioquin etiam ly *Baronis* omittendo.« Mit jelent itt (s utóbb még vagy 8-szor is előfordul) ez a *ly*? E kérdés annyival is inkább érdekes, hogy csallóközi és Galanta-vidéki emberektől, még magyar beszédjök közben is, hallottam használni ezt a *li-t*, az *éppen, csak, csupán csak* értelemben, pl. így: *li* azért (és nem egyébért) jöttem. — Ki tud e kérdésekre megfelelni: Mi és honnan van ez a latin *ly*? A szíves válaszokat kérjük f. é. szept. 1-ig a MNy. címére.«

A MNy. 2 : 470. lapján Viszota A. értesítése alapján közli Szily K., hogy a *ly* szócska már a középkori latinságban előfordul, nevezetesen Aquinói Tamásnál, s hogy némelyek az ó-olasz *li* névelőt látják benne, és úgy véli, hogy a scholastikából »jutott el azután a magyarországi latinság jogi műnyelvébe, s innen pedig magába a magyar közbeszédbe is.«

Az valószínű, hogy az a *ly* névelő (mi is lehetne más?), és alkalmazása hasonlít a görög *to* névelőnek latin szók előtt való használatához (mint pl. Szarvas Gábor is használja itt-ott a NySz. címszavainak latin fordításában). De az már lehetetlen, hogy az idézett csallóközi kifejezésekben is névelőt lássunk. Ott alig lehet más, mint a szlovén *li, le* szócska, amely szintén a. m. csak, bizony (*li* annyit is tesz, mint a magyar -e), *li priði!* gyere csak! stb.

MARIÁNOVICS MILÁN.

¹ Vö. »Megadta a módját, mint a luteránus pap a szüretnek (nagy készületet tett, amihez nem kellett volna,« Hegyalja, Nyr. 5 : 30), Asztalt is terített csak úgy hevenyéből, . . . végre két almával a módját megadta (Arany : Toldi 4 : 10, l. Lehr jegyzetét e helyhez). *Se ügye, se módja*: mondják, ha vmely munka ügyetlenül, idomtalanul esik ki (stb. MTsz) — A *kimódol* ige használatára hadd idézzük még ezt az érdekes példát: »Az izmos kavicsos töltés úgy fut végig szép vonalban a mocsáros határon karfákkal beszegve, *hidakkal kimódolva*, mint egy kidudorodó paszománt« (Miksz. Nemz. ur. 159). *A szerk.*

A szegek földje Göcsej. Zalavármegyében *Göcsejnek* hívják azt a háromszög alakú területet, melyet nagyjában három folyó határol: a *Zala*, *Kerka* és *Válicska* — mintegy a háromszögnek oldalaiaként. Göcsejben a községek között is 14 »szeg« van: *Gerátszeg*, *Kustánszeg*, *Paraszaszeg*,¹ *Paisszeg*, *Barabásszeg*, *Varghaszeg*, *Pálfiszeg*, *Gyórfiszeg*, *Rózsásszeg*, *Kereseszeg*, *Tubolszeg*, *Milejegyházszeg*, *Gomboszeg* és *Zalaegerszeg*.² Megjegyzem, hogy Zalaegerszeget s talán Milejegyházat kivéve, a többi szegek régi nagybirtokos uraiktól vették az előneveket.³ Zalaegerszeg a Zala és Válicska torkolásának mintegy 75—80 foku szegletében van Göcsejnek északkeleti határán.⁴

Engem régóta bánt ez a *Göcsej* szó; nem találok rá magyarázatot sem a régi emberek emlékezetéből, sem a tudósok magyarázatából, sem az okmányokból. Ilyenkor lehet, mert kénytelen az ember feltevésekre építeni s nem csuda, ha téved is. Ez a terület hápa-hupás, hegyes völgyes, dímbes-dombos, gidres-gödrös, girbe-görbe; s a nép tréfásan *Girgáciának* vagy *Gergáciának* hívja. Ennek a népnek még ősi tulajdonságából való az a vonás, hogy lelemlyenesen, tréfásan, de természetesen és jellemzetesen nevez némely dolgokat s új nevet ad köz és tulajdonneveknek: *Aligvári kocsmá*, *Becsalí csárda*, *Nekeresd major*, *Nemadomzsidó*, *éles igyekezet*, *görbe igyekezet* (fejsze, kasza), *kelempájsz madár* (mókus), *toportyán féreg* (farkas, mint a keleti székelyknél) stb. Én azt hiszem, hogy a halmot, dombot *göcs*-nek nevezte egy időben, még akkor, mikor a régi magyar nyelvben az *elve* szó azt jelentette, hogy *túl*. S így *Göcs-elve* azt jelenti, hogy: a dombon túl. Minden falu túl van egy-egy dombon.

A *Göcs-elve*ből épen úgy lett *Göcsej*, mint a *szék-elve*ből *Székely* [?], az *erdő-elve*ből Erdély. (Transsilvania). Kolozsvárt pedig mai napig is megmaradt a régi alak: *Hidelve* (a Szamos *hídján túl* levő városrész). Azt sem tartom azonban lehetetlennek, hogy *Göcsej* a *göcs-hely*ből lett. Mondom mindez csak hipotézis, de amíg megfoghatóbb bizonyíték nincs, én főleg a *Göcs elve*-be vagyok szerelmes.

(Zalaegerszeg).

BORBÉLY GYÖRGY.

EGYVELEG.

A Eszperanto hódít, még jobban, mint a néhai Volapük. Augusztus havában 1700 ember gyült össze Drezdában az eszperantistáknak IV. nemzetközi nagygyűlésére. A tárgyalásokon és társas összejöveteleken kívül eszperanto nyelven tartottak istentiszteletet és színi előadást is (Goethe Iphigeniáját játszották eszperanto fordításban). A mi oktatásügyi kormányunk is szükségesnek látta, hogy hivatalosan kiküldje a nagygyűlésben való rész-

¹ Hihetőleg: paraszt, paraszti. Egerszegen van *Paraszti* név.

² Érdekes, hogy e nevek közül Csánki Tört. földrajzában csak Egerszeg és Vargaszeg van meg, de azonfölül a cikkíróknál nem említett *Sárszeg* és *Zalaszeg*. — *A szerk.*

³ A birtokosok meg is vannak Csánkinál. — *A szerk.*

⁴ De a többi fölisorolt helység közül úgy látszik csak még az egy Rózsásszeg van két folyó szegletében. — *A szerk.*

vételre Medgyesi János tanárt, a Hungara Esperantista Societo megbizottját.¹ Talán arra a lehetőségre gondoltak, hogy nemsokára a német vagy a francia nyelv helyett az új világnyelvet fogjuk tanítani iskoláinkban.

A nagygyűlésről s a mesterséges világnyelvekről két budapesti napilapban jelentek meg érdekes cikkek: a Budapesti Hirlapban IX. 23-án Medgyesi János, az eszmének lelkes apostola, számol be a gyűlésről s a vele kapcsolatos úti élményekről, a Pester Lloyd-ban pedig két cikkben (szept. elején és végén) Hevesi Lajos ír a régebbi és újabb világnyelvi kísérletekről, köztük több hazánkfiaéról is, de úgy látszik csak a magánkönyvtárában meglevő művekre szorítkozik s nem ismeri pl. az Eszperantónak legújabb s legfigyelemreméltóbb bírálatait (Brugmannét és Leskienét).²

Medgyesi örömmel jelenti, milyen fényes volt a siker, milyen könnyen megértették egymást a sokféle nemzet fiai stb.³ Igaz, hogy ott csupa művelt ember gyűlt össze, aki latinul és franciául tud, s az olyan hogy ne értené könnyen az Eszperantót, holott talán 90%-a latin-román szökből áll: »Simpla, fleksebla, belsona, vere internacia en siaj elementoj. la lingvo Esperanto prezentas al la mondo civilizita la sole veran solvon de lingvo internacia; ĉar, tre facila por homoj nemulte instruitaj, Esperanto estas komprenata sen peno de la personoj bone edukitaj. Mil faktoj atestas la meriton praktikan de la nomita lingvo«. — A nyelvtana is nagyon egyszerű, világos és logikus, holott — ha Bálint Gábornak hiszünk — »az élő nemzeti nyelvek mindenike csupán logikátlan szeszély alkotta valami« (így ítélt B. G. a Barabás Ábel írta első magyar *Eszperanto nyelvtan* előszavában 1898).

Más nyelvekből az Eszperanto szótárában igen kevés van, német bírálók föl is panaszták, hogy az Eszperanto szavainak csak 5%-a való a németből. Mit szóljunk mink? A magyar nyelvből még azok a szók sincsenek fölvéve, amik átmentek minden európai nyelvbe (*kocsi* stb.), s ha itt-ott találunk egy-egy magyaros hangzású szót, az is — szláv vagy olasz, pl. *kolbas*, *meč* (ol. *miccia* 'gyertyabél').

Az eszperantisták nemes törekvése és lelkesége minden esetre tiszteletet érdeml, bármennyire kételkedünk az új világnyelv életrealitásával.

¹ Lakása: Budapest VIII. Alpár-u. 8. Készséggel ad fölvilágosítást az Eszperantóról tudakozódóknak. — A magyar eszperantistáknak havi folyóirata: *La verda standardo* (a zöld zászló), szerk. ifj. Marich Ágoston; ára 4 K. Szerkesztőség: Budapest, Üllői-út 59.

² Zur Kritik der künstlichen Weltsprachen. Von Karl Brugmann und August Leskien. 2. kiad. 1907. Strassburg, Trübner. — Zur Frage der Einführung einer künstlichen internationalen Hilfssprache, 1908. ugyanott. — L. Rubinyi ismertetését a Nyelvtudomány című folyóiratban.

³ Élményei közül említsük meg a következőket: »Megtörtént, hogy egymásnak eszperantó szöveget olvastunk föl nemzeti nyelveinken, azért, hogy halljuk egymás anyanyelvének csengését. Én egy finn eszperantistával kerültem össze, midőn Berlinből Kopenhágába utaztam s elmondtunk egymásnak számtalan közönségesen használt szót anyanyelvünkön, de bizony mi nem akadunk nyomára tudósaink amaz állításának, hogy a *finn és magyar nyelv rokon nyelv volna*.« — Látszik, még műveltjeinknek is milyen hiányos ismeretük van a magyar nyelvrokonságról. Hiszen még jobb lapjainkban is folyvást ilyen nyilatkozatokkal találkozunk, minő a következő (B. H. 1907. VI. 23): »Tudósaink egy könnyelmű nemzedéke nagy fáradsággal rombolta a régi hitet, de pozitív adatokat nem tudott szolgáltatni sem a magyarok eredetére, sem a honfoglalás részleteire, sem a magyar nyelv rokonságára nézve.»

ban, ha a Volapük és számos elődje gyászos sorsára gondolunk.¹ Rendkívül érdekes lesz megfigyelni, vajjon megéle az új nyelv s megfelelő-céljának? —

Kuriózumképen közöljük Jókai Mór pesszimista nyilatkozatát, melyet annak idején — mikor Zamenhof dr. Esperantója először jelent meg a világ előtt — a Magyar Hírlapban közölt (1898. IV. 24):

»Régi fejtörés egy olyan általános nyelvnek a megteremtése, amelyen a Babeltorony-építésnél összezavarodott emberiség megérthesse egymást.

Természetesen csak az írástudó emberekről lehet szó.

Magam is foglalkoztam ilyenforma kísérlettel. Ha jól emlékezem rá, a Jövő század regényében.

Az én tervem azonban csak a közös »megértés«-t célozta elfogadható írásjegyekkel. Ilyen mindenki által jelenleg is használt közös írásjegyet, (jelképet) összegyűjtöttem kétszázat, melyeknek mindegyike egy fogalmat fejez ki. Ha ilyen írásjelt ezeret tudnánk megállapítani, akkor az ilyenekkel ellátott levelet olvashatnák minden nemzet és ország írástudói — kiki a saját nyelvén.

Ennek a rokonságnak köszönhetem, hogy a hasonló törekvésű emberbarátok világnyelvalkotó munkáik megküldésével megtisztelnek; sőt a véleményemet is kívánják megtudni e tárgyról.

Első volt a volapük nyelv tervezete.

Ennek a szerzője abból a föltevésből indult ki, hogy angolul okvetlenül tud minden ember. Innen támadt a címe is. *World* = világ; *speak* = beszél, tehát *volapük* = világbeszéd.

Az *r* betűt azonban teljesen mellőzi a volapük nyelv, mivelhogy azt a kínaiak nem tudják kimondani, tehát a mennyei birodalom lakóinak kedvéért valamennyi más nemzetnek le kell mondani erről a ropogós betűről; »ördögadta teringette« helyett így kell mondani: öldögadta telingette! — No de szerencsére, magyar szó nem fordul elő a volapük szótárban, ezt az egyet kivéve: *zab*. Már miért képviseli Magyarországot éppen a *zab*?

Az angolon kívül azután keveredik még a volapük nyelv közé német és francia, latin: valamennyi mind megcsontkítva, elkészörülve.

Hát az lehetséges, hogy az a százhusz millió ember, aki a kerek földön az angol nyelvet beszéli, ennek az alapján a volapük nyelvet is megtanulhatja; de minek tanulja meg, mikor igazi angol nyelven is megértheti egymást? Hát aztán a többi ezer millió ember hova legyen ámultában, aki egy szót sem tud angolul, németül, franciául? És aki valódi hajlamot érez idegen nyelv tanulására, a valódi, gyakorlati európai nyelv helyett miért tanulja meg annak a zsargonját?

Most ismét egy új világnyelv tervezetét küldték meg hozzám: címe »Esperanto« világnyelv, gyakorlati és elméleti módszer a Zamenhof-féle világnyelv néhány nap alatt való megtanulására, nyelvtannal, gyakorlatokkal és szótárral, írta Barabás Ábel, Kolozsvár.

¹ 1889-ben 283 volapük egyesület volt millió taggal, az akkori harmadik nagygyűlésen Párizsban mindenki volapük nyelven beszélt, s egy pár év múlva mind ennek a dicsőségnek vége volt. Igaz, hogy Schleyer Volapükjének se a szótára, se a nyelvtana nem volt olyan egyszerű, mint az Esperantóé.

No hát nekem nem kellett hozzá néhány nap: egy óra alatt megtanultam az Esperanto nyelvet.

Hisz ez nem egyéb, mint megspanyolított diáknyelv, bele potyogtatott német szavakkal, amit minden ember megért, aki tud diákul, meg németül.

— Kie estas la knaboj? (Hol van a fiu?)

— Li estas en la gardeno (Kinn van a kertben.)

— Mia hundo vi estas tre fidela. (Az én kutyám nagyon hűséges.)

Jajh! Édes Zamenhof barátom! Ezt a világnyelvet régen feltalálták már Tallérossy Zebulon derék atyafiai, sőt még tökéletesebben, mert tótot is vegyítettek közé, meg magyart is: »Dobre ráno, baratom uram, quomodo placuit venire, csi na forsponte, csi na ájgene gelégenhájt?«

Az Esperanto világnyelv kilencven századrésze latin eredetű: én nem találtam benne se szláv, se magyar szót.

Ha tréfának nem venném az egész Esperanto világnyelv kísérletet, egész komolyan tiltakoznám annak Magyarországon terjesztése ellen.

Elég sokáig dominált Pannoniánkban a diák idioma, mint *stylus curialis*, *diaetánkon*, *dicasteriumainkban*, *gymnáziumainkban*, *collegiumainkban*, mint *doctrina*, — *correspondentiáinkban*, miket *perillustres et generosi domini exhibeáltunk*, sőt *publicus conviviumainkban* is, mint *culinaris expediens*, ne *feminae sensum anecdotarum*, et *jocorum scurrillum intelligent*; elég sokat mortificáltuk vele az intelligentiánkat, de *anno ad annum*. *Quod Deus avertat*, hogy még valami speciesben repatriáltassék!

Voltunk mi már latinusok egész a fülünk hegyéig. De legalább, ha az igazi diáknyelvet tíz évi magolás után a begyünkbe szedtük, a tudományosságunk egész bibliothékái nyíltak meg előttünk: gyönyörködhattunk a *classicusokban*. De ugyan mit nyissunk fel az Esperanto világnyelvvel?«

A gramatizálásnak kirívó példája. Az újabb pedagógiának küzdelme a lélekölő gramatizáló nyelvtanítás ellen eddigelé milyen kevés eredménnyel járt, semmi se bizonyítja jobban, mint egy »Igeragozás (vázlatos tanítás)« című cikk a hivatalos Néptanítók Lapja 1907-i 28. számában (akkor még nem Benedek Elek szerkesztette). Az a cikk mintát akart szolgáltatni a néptanítóknak, de valósággal elrettentő példája a leglélekölőbb gramatizáló módszernek. Izelítőül közöljük az egyik pontját (az egész ilyen nyolc pontból áll s a végén még azt mondja a cikkíró: »Ezután következnek a részletekbe való belemélyedés és az igeragozásnak ortográfiai felhasználása!«).

»VI. *Tárgyas és tárgyatlan igék.* T. Én tanultam a leckét. Mely tárgyra irányul itt a tanulásbeli cselekvés? Gy. Erre, hogy: leckét. T. Tehát a cselekvésnek ez a tárgya? Gy. Igen. T. Olvastam a verset. Mely tárgyra irányul itt az olvasásbeli cselekvés? Gy. Erre, hogy: verset. T. Tehát melyik a tárgya a cselekvésnek? Gy. Ez, hogy: verset. T. Mivel ezeknek az igéknek: tanul, olvas, van tárgyuk, milyen igék lesznek ezek? Gy. Tárgyas igék. T. Mondjatok tárgyas igéket! Gy. Számol, farag, rajzol stb.

T. Én alszom. *Mondhatom-e én ezt így: én alszom az ágya t! [!]* Gy. Nem. T. Van-e tehát ennek az igének tárgya? Gy. Nincs. T. Ha nincs, akkor milyen ige lesz ez, hogy: alszom? Gy. Tárgyatlan ige. T. Mondjatok tárgyatlan igéket! Gy. Jár, megy, ül, áll stb. T. A tárgyas

igének van mindig tárgya? Gy. Van. T. Hát a tárgyatlan igének? Gy. Annak soha sincs.

T. Írok. Tárgyas ige-e ez, vagy tárgyatlan? Gy. Tárgyas. T. Írok valamit. Tudjátok-e bizonyosan, egész határozottsággal, hogy mit írok? Gy. Nem. T. Tehát a tárgyat nem tudjátok határozottsággal? Gy. Nem. T. Csak határozatlanul? Gy. Igen. T. Ha csak határozatlanul tudjátok, milyen cselekvésű ige lesz ez? Gy. Határozatlan cselekvésű ige. T. Írtad a földadványt. Milyen ige ez: írtad, tárgyas, vagy tárgyatlan? Gy. Tárgyas. T. Teljes határozottsággal tudod a cselekvésbeli tárgyat? Gy. Igen. T. Tehát határozottan? Gy. Igen. T. Milyen cselekvésű ige lesz ez tehát? Gy. H a t á r o z o t t c s e l e k v é s ű i g e . T . A h a t á r o z o t t s á g o t é s h a t á r o z a t l a n s á g o t k ö z ö s n é v v e l m á s k é p p a l a k n a k i s m o n d j á k . [!!] A t á r g y a s i g é k n e k e h h e z k é p e s t h á n y f é l e a l a k j u k v a n ? Gy. Határozott és határozatlan alakjuk. T. Milyen alakú igék lesznek ezek: ír, tanulod, olvas, faragja, tanulunk, írjátok, számolnak, számolják?*

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Sorjadoszott a szeme = szikrázott.

Feltűzni ésszel = felérni.

Felesleges iskola = felekezet nélküli, községi v. áll.

Gatyába bele törik a zöldség = megfogja.

Dátum = ajándék (a tanítónak vitt csirke stb.)

Domesztika = failletmény, a tanítónak járó.

Beutazni gyalog.

Lebegőbe van a pör...

(Vas vm.)

STOLL ERNŐ.

Olyan ü a mellett min mikor az istenbogár a szúnyoggal indul el.

Haggyuk el mán aszt a sovánságot.

Ne jácc mán kis ján, maj képen cserdítlek! Merni kék aszt kanállal.

Ides! kenyeret *aggyík!* — Jukba lakik a *gyík.* — Sun te, sun!....
níz mán Süsü Pétert! Jól van, azír be ne kapják. — Jó ember! szeresse meg eszt a tekenőt (vegye meg)! — Aggyík nígy pízír íletet (gabonapálinkát), olyat aggyík, amejk szídít.

Mit izensz Pali Nadnak (bal inadnak) — az isten álgya meg, vagy a fene rágja meg?

Hát ha olyan híres vagy, mondd el sebesen utánnam: Csínos, csínos cincészében cukros csirkecomb.

— Mondd el eszt: Mi a bíred Lecsuha? tajtíkpipa, csutora, natragatya, natrabunda, lipis-lapos kapocs rajta meg husz forint.

— A semmi. Mondd el te eszt: Szilárdi pap komámuram kapujában kilenc tarka-farka [így] kan kakukk kappan kípibe kukorékol.

VASS ÁRPÁD.

Választáskor (amikor az »urak« nem hagyják szóhoz jutni az ellenpárt jelöltjét). Paraszt: Azt mán láttam, hogy az aluttéj mögbuggyanik; de hogy a téjfő mögbuggyanjék, azt még nöm láttam.

(Ráckeve, Pest m.)

Szalonnapirotáskor: Tanétó úr! Ajnye mán no! Rosszul irdali maga a szallonáját! Így vagdali-e, nézze-e! Nem folyhati amúgy magát a zsír. Szálába irdali! Mer' tudja nem csorogi magát így le a zsír. (A nyárs hosszában kell vagdosni).

(Sándorfalva, Szeged mellett.)

MÁTRAI FERENC BÉLA.

Párbeszéddek.¹

(Két szomszéd Brassóba megy tűzifa-eladás végett.)

1. *Andér*: Istán szomszéd, hõ há elménünk fakölteni (eladni) Brassóba?

Istán: Há én onnyan formán gondolám, hõ elmének. Há te Andér, hán lóval mēnünk?

Andér: Há te Istán, én usz-számítnám, hõ né lóval mēnnek, me én a vén murga jápát (sárga kanca) es elúzõm.

Istán: Há akkor én es né lóval mēnnek; a rojba munzot (vörös csikó) én es elúzõm.

Andér: Há te Istán a te fád zöld-éé?

Istán: Há a biza, de mikor kérdé a tejens asszon, vaj a nacsás ur hó (hogy) aszu éé? az én karucámnak (szekér) egy néé (4) esztendõs lókám (lõcsõm) van, én azt meg fogom, eskümré mondom, hó ez a fa má néé éve szárad.

Andér: Há jól mondod Istán, én es majd ugy teszék.

2. *Andér*: Há jöheccéé Istán? háá hó költéd (adád) el a zöld fádót?

Istán: Há néé forinté s egy csokán (kanna) pálinkáé. — Há te hó szkepálál (menekültél) el a putrigojtól (potrohostól)?

André: Há énes néé ötvenéé (450) s egy csinzáka (porció) pálinkáé.

(Hosszúfalu).

HERRMANN ANTAL.

Közmondások.

(Sárközbõl.)

Aki a másét megeszi, a magáét kötve tartsa.

A *majd*-nak rendesen *nem* a vége.

A másénak Nebántsd a neve.

Bolond a bolond, ha mozsárban törék is.

Füle van a falnak, szeme az ablaknak.

Gyerekeknek kuckóban a helye.

¹ A 22 : 284 közölt párbeszéd 1. sorában olv. *tekericsd*, a 3. és 10. sorában *oberarcz*.

Halál ellen nincs orvosság. Tréfásan: Halál ellen nincs bujj kerbe
 Ha szortyog a hordó, seprő van csak benne. Igy is: Üres hordó kong.
 Házi tolvajtól mentsen meg az isten.
 Jobb a rokant távolról szeretni (mint közelről gyűlölni).
 Jobb egy adjonisten száz fogadjistennél.
 Jóllakott méhnek nem szükség a virág.
 Ki csizmáját félti, ne járjon a sárba.
 Könnyű zavarosban halászni.
 Ki szemetet vet, dudvát arat.
 Könnyű a békát tó felé hajtani.
 Könnyű tizes (kepe) mellett buzafejet találni.
 Körmetlen macska nem tud fára mászni: nem vergődik zöld ágra.
 Szegény ember nem jut zöld ágra, ha csak fel nem akasztja magát.
 Lakva ismeri az ember egymást.
 Nem lehet egy libát kétszer koppasztani (egy rókáról két bőrt huzni).
 Szegény konyhának bolond a gazdaasszonya.
 Téged szidlak lányom, vedd magadra menyem.

DÁVID PÁL.

T á j s z ó k.

szuszoga: tészta, amely nincs gyúrva, leginkább túróval behintve.

fönnlakni: éjjel valamit megünnepelni (névnapot stb.)

öcsém asszony: öregebb asszony így szólítja a fiatalabbat.

varga vagy *papucsvarga* mindenféle mesterember, gúnyosan.

kortáció: kisebbszerű vendégség.

elángyorodott: rosszkedvű lett.

nemzet: nép. »Mennyi n. volt a piacon, mikor a coculista követ prédikált.«

bagazin: kamra, magtár, raktár.

bagony: vasúti kocsi.

szodé: telhetetlen, mértéktelen.

béved estéje: Szilveszter estéje.

búzaszemes kalács: amelyben nincsen semmi töltelék.

(Pest m. Solt.) FODOR IGNÁC.

bécsipiros: élénk, vörös színű kelme.

bufli: kövér képű gyerek.

butu: ostoba.

breznyalzkodni: akkor mondják, midőn a gyerek az ételt nem eszi, ha-

nem csak turkál, babrál bene s a tál körül kiszórogatja. »Ne breznyalkodj!«

cicerézni: a kakas és a tyúk párosodása.

csoszka: kis gyermek, ki még nem tud járni, csak ide-oda csoszog.

görhöny: nyers burgonya megreszelve, kevés liszttel vegyítve s tep-siben sütvé. Tótul: *gerheny*.

inter: százalék; tótul is *inter*.

heröke: forgács fánknek nevezett tészta; tótul: *herake*.

kisálkodni: midőn két gyerek egymást ingerli: »Már megint kisálkodtok!«

kunyerbálni: folyton kérni: »Ne kunyerbáj nekem itt!«

kopéc: a szántóföld megjelölésére néhány kapahányásnyi föld; tótul is *kopéc*.

lepsí: tétlenül ülő, midőn tenni kel-lene valamit; »Te lepsí mit ülsz itt!«

morzsoltka: reszelt tészta.

nyárika: női, kurta, nyári rékli.

pirtli: kéve nagyságra kötött gallyak.

ruskó: a bor alja.

rihog: aki folyton nevet minden apróságon. »Ne rihogj!«

retkes kéz: kicserepezett, piszkos kéz; lábra: retkes lábú.

spirka: incselkedő leánygyermekre mondják; kedveskedő szó.

trityi: gyermekekénél rövid, térdig érő nadrág.

tappot: »Egy tappotnyira se mozdulj!«

torkos csütörtök = Hamvazószerda utáni csütörtök.

(Rákoskeresztur, Pest m.)

gülügömb: pityke, dolmánygomb.

sutyu: sajtó (prés);

mutyog: lassan végzi dolgát.

ókonodik: alkonyodik.

dódé, hedre-budri: szeles.

süttülülü: aki minden tréfájába belesül.

féheles: bolondos.

düddő: magának való.

(Mocsa, Komárom m.)

csetres: pásztorgyerek (Bal.-Füred.)

dóka: munkára hívó, jelző vaslemez.

(Szionda, Csanád m.)

HUSZÁK JÓZSEF.

TÉGER BÉLA.

Családnevek.

(A nagy-lócsi anyakönyvből 1701—1808-ig. Sopron vm.)

Bontz. Kilipán. Palást. Bivási. Arculárius. Dongó. Kartács. Fattyu. Vak. Barát. Cser. Perek. Szük. Felelő. Zalámbi. Kírády. Pogácsa. Ruhás. Csörnyi. Téglá. Sörfőző. Csordos. Kincs. Egidi. Moravius. Lukás. Csígó. Hegye. Mesző. Bősze. Bölösi. Tuzok. Rienes. Gege. Bene. Nyikos. Janitsár. Dulicz. Mezző. Bodor. Bokán. Seregély. Látó. Tsöbör. Koronika. Sulok. Szelenczei. Maródi. Eszen. Burgus. Tüske. Szecskás. Esze. Matyi. Pajor. Vajj. Kalinko. Baltha. Forintos. Sallang. Sisak. Zeke. Pisak. Lencsés. Sáfár. Karabin. Sovány. Bogács. Matos. Forrasztó. Finta. Bortóti. Zsompor. Ankely. Pók. Keresztes. Gyűrű. Kum. Bárdus. Örökös. Hamar. Dilisán. Czinege. Szolma. Koczián. Bajodár. Pipás. Fördös. Nigri. Szeli. Híba. Bujtás. Mrázius. Bialyos. Medei. Rosta. Raskó. Himola. Koszák. Sebes. Suró. Heles. Kalapács. Cselle. Parrag. Vezikán. Jászol. Magyarász. Vesz-tigáll. Márván. Budoma. Czuppon. Banér. Savanyó. Skála. Géva. Peszlen. Erdőőrző. Koczár. Por. Farao. Szobor. Vados. Ujpolgár. Pörög. Harangozó. Ászló. Alak. Bocza. Borza. Panas. Zsidó. Bóka. Cserakó. Bohán. Aranyos. Tux. Jób. Liszt. Pandur. Böcsön. Marka. Morcz. Pontyos. Zab. Phedeő. Kártó. Szívós. Frigy. Bujdosó. Fogoly. Rekhés. Csőr. Gyertyák. Tork. Módi. Bese. Luka. Vádli. Sormalmi. Kalapácsy. Tsákó. Versó.

BALOGH JENŐ.

Kele. Zsembe. Ragács. Vajó. Czudor. Bangó. Bózsvári. Mizser. Kubossi. Kuborczy. Mattos-Strangos. Fargúzs. Szörmók. (ez a kettő gúnynév). Balgó. Balya. Darabas. Bolyós. Tuza. Hajdara.

(Nógrád m.)

BALOGHY DEZSŐ.

1. *Komárom városában*: Bangha. Bocz. Czucz. Czike. Csollány. Hevő. Hiszek. Keszegh. Konkoly. Könnyű. Pöcze. Rozs. Süvegh. Tuba. Tar. Villám.

2. *Aranyos falun*: Adományi. Falu. Koczor. Berky. Cseresnyés. Katona. Varju.

3. *Ó-Gyalla*: Mórocz.

4. Különböző helyekről: Bajcsi. Kiss. Sándor. Bathó. Tóth. Veres. Marcsa. Thaly.

(Csallóköz. 1897.)

SCHÖN JÓZSEF.

Állatnevek.

Kutyanevek: Bodri, Tisza, Maros, Kőrös, Mocskos, Hurka, Kolbász, Töpörtyű, Pici, Magyaró, Fickó, Puli, Puci, Kadét, Tyirajs, Nemulass, Gyönyörű.

Ökörnevek: Vidra, Liom, Keller, Csipkés, Bajor, Csákó, Gatyás, Boglyos, Sodró, Kontrás, Dudás, Csárdás, Dáma, Rigó, Bodor, Káplár, Bukor, Citrom, Röngő, Bogár, Büszke, Pogány, Pötyke, Timár, Gyilkos, Kávé, Gyopár, Szarvas, Bimbó, Cica, Badár, Dallos, Galamb, Táncos, Tigris, Kesej, Szilaj.

(Hantháza.)

LÁNYI BÉLA.

Bárány, Bárkány, Búnbó, Bicske, Bokros, Bokrétás, Bogár, Bodros, Citrom, Csákó, Csali, Cséta, Csira, Füge, Gyöngyös, Kajla, Kata, Kormos, Kökény, Narancs, Pirók, Rózsa, Szegfű, Szilaj, Trézi, Virág, Zsömle.

(Keszthely).

SIMAI ÖDÖN.

Helynevek.

Barátgödör, Kokastető, Kövestető, Kopaszhegy, Kőhát, Meleghegy, Liliomdomb, Hármostó, Pilikán, Paphegy, Selemhegy, Ujhegy, Verébhegy, Takács-temető.

(Keszthely és vidéke.)

SIMAI ÖDÖN.

Utcanevek: Alsó kis utca. Felső kis u. Bályok u. Felszeg u. Hatház u. Hétház u. Kankor u. Nagy u. Oláhság u. Orbán u. Sinyór u.

(Szilágy m. Kémer.)

VERESS MIKLÓS.

Badóréve. Bada-Alvinczi földek. Csónik. Csík vész. Csákányszög. Csonkás. Estrom. Fertőcske. Hilina-alja. Hosszú sor. Jesse. Jó kákások. Kecse nyék. Két malom köze. Kerna. Kopasz láz. Kovács bütyke. Lantos szög. Muszka berke. Nagy-Éger. Nagy gaz. Nyíres Patak zombja. Rózsa. Szádok mező. Tó mege. Tó farka. Temető-sor. Tót láz. Vágás fenék. Vágás szög. Vizes láz. Zsoldok sűrűje.

(Szernye, Bereg m.)

FORGON PÁL.

G ú n y n e v e k.

André, Bagós, Bankér, Banci, Baliga, Becek, Becána, Belbel, Bici, Bihal, Bircsi, Biskó, Birti, Bingyó, Bili, Biskó, Bogos, Boher, Böle, Bös-kölönt, Buják, Burdicsán, Bugyi, Busznya, Burung, Burug, Burcsi, Butukár, Bugyiga, Burrogtató, Bungesz, Buka, Bukszár, Buli, Bükő, Bütülő, Cibre, Cucorán, Cérnakáplár, Cucok, Cigánypap, Cinderdán, Csácsi, Csapás, Csámpós, Csabán, Csandali, Csáni, Cseszke, Cserkesz, Cemere, Csetent, Csiporka, Csinusz, Csiliga, Csucok, Degány, Dekakürt, Degettyáros, Deder, Denkó, Didáj, Diróka, Dina, Duka, Durumoly, Duci, Dorombi, Doles, Drega, Dregán, Döfi, Dungó, Elevenke, Esztőjka, Ekefej, Égbenéző, Facsormán, Falubúja, Farkalló, Futuc, Fogas, Föstösbene, Füttyő, Fürgentyű, Gancibiró, Gagyszár, Galiga, Galaliga, Gedány, Geringel, Gezder, Golacs, Gogós, Gömbő, Gönce, Görbős, Guzsori, Hamarfázik, Hámcsóka, Handon, Hogyhát, Hityu, Hiszek, Hodos, Hoppá, Halók, Halotting, Igazitom, Jáper, Jápa, Jágör, Jubbeles, Kakáli, Kalári, Kákány, Kalucsá, Kakasmarci, Kecskelábu, Kerengő, Kiflis, Kikis, Kicsera, Kocogánykirály, Kukkancsi, Koppáncs, Kokolós, Kotyesz, Kotyán, Kopsi, Könyitő, Kőfenekü, Kuksa, Kukuccsi, Kusnik, Kuki, Kutykó, Kupás, Kuli, Kutymony, Külüs, Kupa, Landon, Lala, Lecek, Lepényszájú, Lipicsán, Lisláng, Lombori, Lófej, Lúdkirály, Luti, Lürkőn, Lutyu, Makogó, Malir, Maravaszi, Máriás, Minánti, Mesztimók, Miszera, Mekkenes, Miféle, Mutyuk, Marica, Milla, Mínya, Móci, Mumács, Nyesti, Nyilas, Nyistkötő, Nyiga, Nyeszere, Nyicak, Nyuskuli, Nyóka, Nyunyuka, Parapács, Pattantyu, Paláté, Pálinkaúr, Pancéllaji, Peceneg, Pirgi, Pipe, Piszokúr, Pitán, Pintyi, Picus, Piri, Puki, Pikli, Pila, Peszleg, Pergát, Pojákó, Pongór, Pokszösz, Putyi, Puli, Puffantó, Pukuc, Pucbiró, Püskő, Récelépetü, Ricsak, Rupi, Röktön, Ráfel, Sápán, Senáj, Senki, Szekretárus, Síkkigyó, Sika, Sisi, Sinka, Sinduli, Seláj, Sölön, Suli, Sóskaosztá, Saska, Sutacap, Sanyarubarát, Súmpi, Szakálpál, Szárazgezder, Szaráku, Szélgábor, Szilvalé, Szimmanes, Rotyós, Részegmiska, Rátyi, Rogán, Rusáj, Táli, Tildi, Tarkony, Tengerimalac, Titok, Torompál, Tobis, Tojóka, Tobi, Totyós, Tokán, Tomacs, Töpölda, Töltőtkaosztá, Turóscapi, Urbán, Válás, Vakaru, Valencki, Vátó, Vaskó, Vaski, Vicogó, Zsámbér, Zsetu, Zsigora, Zsumata, Zikher.

(Csíkm., al- és felcsiki járás.)

MÁTHÉ DÉNES.

I Z E N E T E K.

P. N. »A szlavóniai magyaroknál a récének a MTsz. szerint *pata* a neve, a spanyoloknál pedig a Z. d. allg. d. Sprachiv. f. é. 146. l. szerint *pato*. Hogy került ez a szó a magyar nyelvújrásba?« Az eszékvidéki magyarok a kacsát patának és patkának nevezik, de ezeket a szókat nem a spanyoloktól, hanem kétségkívül a horvátoktól kapták: horvátul *patka* a kacsá, *patak* a gácsér. Hogy a spanyol szó hogy viszonylik a horváthoz, véletlen-e az egyezés vagy történeti kapcsolat van-e köztük, azt nem tudjuk megmondani.

L. A. A hegedűvonónak *nyirettyű* neve nem csinált szó, noha először a nyelvújítóknál, Barótinál, Barcafalvinál és Kazinczynál (Lev. 3:1) találkozunk vele. A MTsz. szerint komáromi szó ('kukoricából csinált gyerekhegedű') s a szintén Komárom vidékén (Csallóközben stb.) honos *nyiret* igéből származik, mely szűkülést, visítást, éktelen lármázást jelent, s a *nyerit* igével is rokon. Barcafalvi a főnevet erdélyi szónak mondja, talán csak azért, mert Baróti élt vele, de a MTsz. szerint csakugyan a Székelyföldön is él *nyirettyű* alakban.

Sz. B. Ön azt állítja, Vörösmartynál is előfordulnak afféle most divatozó összetételek: »*hadgyűjt* 4 : 228 és *számkér* 4 : 349 (1863-i kiadás).« — Ez nagyon fölszínes állítás és félreértésen alapszik. A jelzett helyeken ugyanis azt olvassuk: »*hadgyűjteni* ment« és »várjuk vadjaiért *számkérendők*.« Tehát nem igei, hanem igenévi összetételek! Hisz ha önnek igaza volna, akkor a nép nyelvében is szokott és szabályos összetételek volnának: *szénagyűjt*, *fahord*, *háztűznéz* stb. stb., mert *szénagyűjteni*, *fahordani*, *háztűznézni* mennek! *Számkérendő* pedig szintén tárgyias igenévi összetétel, csak olyan mint a *számkérő*, *leánykérő*, *kegyelemkérő* NySz. stb. (Vö. Nyr. 4 : 388.)

H. M. Tessék lakása címét megírni!

M. I. Igaza van, a tulajdonneveket nem szabad önkényesen megváltoztatni, mint a MNy. teszi, mikor Tolsztojt *Tolstoj*nak kereszteli el (a márciusi borítékon) vagy Macchiavellit *Macchiavelinek* (»*macchiavelizmus*« 3 : 236). De már abban, hogy Tolna vármegye helyett *Tolna megyét*, sőt a iörvényes és hivatalos Pcsst-Pilis-Solt-Kiskun vármegye helyett csak *Pest megyét* ír: nem láthatunk hibát. Ez csak olyan természetes rövidítés, mint pl. hogy Főherceg Sándor utca h. *Sándor-utcát* és Ferenc József rakpart h. *Ferenc József partot* mondunk (vö. a MNy. februári borítékát.)

B. I. Köszönjük a Koboz tréfás szeszélyes versére való figyelmeztést (Az Ujság tárcájában 1908. II. 2.) Ime itt van:

Utaznom kölle Bécsbe.	A nemzethy uj rendszer
Bécs magyarul ma Wien.	Dicsó irányt követ:
Jegyet hát Wien-be kértem	Szótárbul is kitorli
S robogtam is dahin.	A gyűlölt Bécs nevet.
A névcserét az úton	Pokolba már e névvel!
Igen meggondolám:	Legyen az ördögé,
Magyar vezényszót pótló	Bár Bécsnek büszke vára
Vívmány ez is talán.	Mátyás hadát nyögé. — Stb.

F. I. A választ megtalálja a Pallas Lexikona s ó g o r s á g című cikkében.

Beküldött kéziratok. Horger Á. Boromissza. Székely tájszók. — Prohászka J. Rikóti Mátyás. — Mészöly G. Hiátus-töltő mássalh. stb. — Panaszi E. Arany J. egy szavához. — Alexics Gy. Buksi. — Pálfi M. Brassai széljegyzetei a Nyr.-höz. — Mártonfi L. Vérmező. — Benkóczy E. A palóc meg a tisztesség. Szólásmagyarázatok stb. — Csapodi I. Ismeretés. — Hajtai Ilona: Olvasás közben. — Sebők D. Gúnynevek. — Be-

lányi T. Fizetésrendezésünk. Felső fok és tárgyas ragozás. — Egri Anna. Olvasás közben. — Pál A. Csángó növénynevek stb. — Bérczi F. és Dóczi J. Az -ul ül ragos helyhatározók (tagadó válaszok).

Új könyvek. Nyelvemléktár XV. k. Szerk. Katona L. (M. T. Akadémia, 6 K). — Melich J. Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás. (M. Nyelvtud. Társaság. Ára 1 K). — Horváth C. Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda (M. T. Akadémia. 90 f). — Ortway T. Emlékeszéd Csaplár Benedek fölött (M. T. Akadémia. 1.20 K). — Kertész M. Nyelvünk műveltségtörténeti emlékei (Különny. a Beöthy-emlékkönyvből).

Asbóth O. A *j > gy* változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban (Akadémia; ára 1 K 20 f). — Melich J. Die Namen der Wochentage im Slavischen (különnyomat). — M. Nép. Gyűjtemény X. Hétfalusi csángó népmesék. Gyűjtötte és jegyzetekkel kísérte Horger A., kiadta a Kisf.-társ. (Athenaeum. Ára 6 K). — Irodalomtört. olvasmányok. Szerk. Bartha J. és Prónai A. I—X. 1905—1907. (Szent István társ. Áruk 60 f — 1 K).

Kazinczy F. Levelezése. Közzé teszi Váczy J. 18. k. (M. T. Akadémia. Ára 10 K.)

Alexander B. Művészet. A művészet értékéről, a művészi nevelésről (Franklin társ., ára 4 K). — Oláh G. Keletiek nyugaton (Debrecen város könyvny. 1 K). — Kincses kalendárium 1909 (2 K). — Réthy L. A békés- és aradmegyei Réthy-család történetére vonatkozó adatok. (Arad. Réthy L.)

Petőffi S. L'eroe Giovanni (János vitéz). Prima versione italiana di G. Cassone (Budapest, Franklin t.).

Gárdonyi G. Isten rabjai. Regény. (Singer és Wolfner. Ára 5 K). — Werner Gy. Forgách Simon. Rákóczi korabeli regény. (Négy kötet. Singer és W. 4 K).

Doktori értekezések: Trócsányi Z. A XVI. századbeli nyomtatványok e-jelölései. (Különny. a NyK-ből). — Simonyi K. A Lobkowitz-kódex hang- és alaktani sajátosságai. (Bpest, Bercsényi-nyomda.) Csoma K. Jászberény nyelve. (Franklin-t. ny.) — Tihanyi G. Helyesírásunk küzdelmei. (Budapest, Stephaneum ny.) — Stan V. Magyar elemek a mócok nyelvében. (Nagyszében, Főegyházm. könyvnyomda.) — Schäffer I. A kalaznói német nyelvjárás hangtana. (Magyarorsz. német nyjárások, VI. füzet. M. T. Akadémia.)

A ciszterci rend névtára 1908—9-re.

Kalevalan runojen historia V.—VI. (Finn irod. társaság.)